

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Պ. ՊԱՆԵՆՑ ԳՐԱՏԱՆ

ՆՈՐ ԴԱՍԱԳԻՐՔ
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ա. ՏԱՐԻ

ԲԱԶՄԱԹԻԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ, ՈՒ ԲԱՐՏԷՍՈՎ

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ

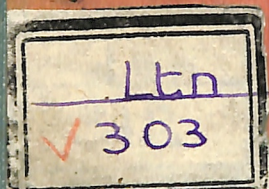

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԳՐԱՏՈՒՆ Պ. ՊԱՆԵՆՑ

20, Զաֆաֆեղյար, 20

1909

1999

ՆՈՐ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

№ 22

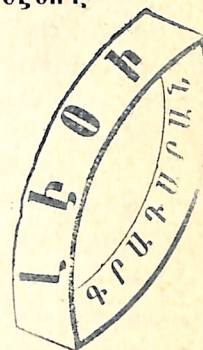
№ 197

Ա. ՏԱՐԻ

ԲԱԶՄԱԹԻՒ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ ՈՒ ԲԱՐՏԷՍՈՎ

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԳՐԱՏՈՒՆ Պ. ՊԱԼԵՆՅ

20, Չափաֆըլար, 20

1909

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Բոլորովին նոր ոճով դասագրքերու պատրաստութեան պէտքը շատոնց զգալի եղած էր մեր մէջ, և, պարտ կը համարիմ խոստովանիլ, թէ նոր դրութեամբ դասագրքերու պատրաստութեան ձեռնարկներ ալ եղան, զանազան ճիւղերու համար, բայց ի Հայոց Պատմութեանէ, որուն պատրաստութիւնն ինձ կը վիճակի այսօր, առաջարկութեամբ Տեար Պ. Պալենցի, որ այնքան օգտակար հրատարակութիւններ ունի մեր դպրոցներուն համար:

Ներկայ դասագիրքը քննական գործ մը չէ, այսինքն՝ նորագոյն հետազօտութիւններու համաձայն պատրաստուած ըլլալով հանդերձ՝ քոչորովիս փոխուած Հայոց Պատմութիւն մը չէ, բայց իր աւանդած եղանակով աշակերտը պատրաստելու կոչուած է՝ դասագրքիս Բ. և մանաւանդ Գ. տարիներուն մէջ գիւրին կերպով ըմբռնելու ինչ որ նոր է և փնտրան:

Որպէս զի աշակերտն առանց ձանձրոյթ կրելու իր ազգին պատմութիւնը սիրով կարդայ, ամէն մէկ գլուխն երկու մասի բաժնեցի, — առաջինը՝ խիստ համառօտ, իբրեւ Դաս (leçon), իսկ երկրորդը՝ քիչ մը ընդարձակ, իբրեւ Պատմութիւն (récit): Այսպէսով աշակերտը նախ Դասին մէջի բոլոր ըստածներն ամբողջապէս գոյ կ'ընէ, և ետքը Պատմութիւն անցնելով, սորված Դասին մէջ հանդիպած և կամ անոր հետ կապ ունեցող պատմական կարեւոր դէպքի մը մանրամասնութիւնը կը կարդայ, հետաքրքրութենէ մզուած: Ուսումը հաճելի ընծայելով

4 303-ա

28 306

է, որ կարելի կ'ըլլայ մարտել տալ աշակերտին: Այս է
Եւրոպայի մէջ ընդունուած հիմնական գրութիւնը:

Բնական է, այս տեսակ համառօտ դասագրքի մը մէջ
կարելի չէր աւանդել մեր ազգին ամբողջ պատմութիւնը.
այն պարագային՝ ոչ միայն մանկավարժական չափով ըլ-
լար գործը, այլ և պէտք պիտի ըլլար մի միայն անուն-
ներ ու թուականներ յիշելով անցնիլ: Հոս իմ գլխաւոր
նպատակս եղած է՝ մեր անցեալ փառաւոր ու նոյն իսկ
տխուր օրերուն ամենէն նշանաւոր դէպքերն իրարու
չղթացելով, աշակերտին ճանչցնել ու սիրցնել իր ազգը:

Պարիս, 1 Յունվ. 1909

Ա. Յ. Բ.

ՆՈՐ ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ա. ԴԱՍ — ՀԱՅԱՍՏԱՆ

1. Մեր նախնիքներու բնակած երկիրը մեր
ազգին անունով կոչուած է Հայաստան, որ հիմա
երեք պետութիւններու բաժին ինկած է, այսինքն՝
պարսկական, ռուսական ու տաճկական պետու-
թիւններու:

2. Հայաստան շատ բարեբեր և բազմամարդ-
երկիր մը եղած է. նոյնպէս հանքերէն բաւական
հարատութիւն պահած է իր ծոցին մէջ:

Պատմւած. — ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանի ամենէն ընդարձակ ժամանակուան սահ-
մանն էր — հիւսիսէն՝ Պոնտոս, Վրաստան և Աղուանից
երկիրը, արեւելքէն՝ Կասպից ծով և Պարսկաստան, հա-
րաւէն՝ Ասորեստան և Միջագետք, (Ռուբինեանց հարբու-
տութեան ժամանակ՝ Միջերկրական ծով), իսկ արեւ-
մուտքէն՝ Ալիւս գետ: Այս սահմաններն այսպէս չէն
մնացած միշտ, այլ արտաքին յարձակումներու հետե-
ւանքով փոփոխութիւններ կրած են:

Հայաստան իր ամբողջութիւնով չորս գլխաւոր մա-
սերու կը բաժնուի. 1. Մեծ Հայք, 2. Փոքր Հայք, 3.

Կիլիկիա, և 4. Հայոց Միջագետք: Մեծ Հայք բուն Հայաստանն է. հո՛ն է որ, կը գտնուին մեր պատմական ամենանշանաւոր վայրերը, ինչպէս՝ Էջմիածին, Անի, Արտաշատ, Արմաւիր, Կարին, Վան, Մուշ, Երզնկայ, և շնչ: Իսկ Կիլիկիա՝ մեր վերջին հարստութեան կայանն եղած է:

Հայաստանի գլխաւոր լեռներն են՝ Արարատ կամ Մասիս, Արագած, և Տաւրոսի լեռնաշղթան. իսկ նշանաւոր գետերն են՝ Եփրատ, Տիգրիս, Երափս կամ Արաքս, Կուր և Ճորոխ:

Հայաստանի մէջ երեք մեծ լիճ կայ, մեր պատմիչներու փոքրէք «ծով» կոչուած, այսինքն՝ Վանայ կամ Բզնունեաց ծով, Գեղամայ ծով, և Կապուտան ծով կամ Ուրմիայի լիճ:

Հարցարան. — 1. Մեր նախնիքներու բնակած երկիրն ի՞նչ կը կոչուի: Որո՞նց բաժին ինկած է: — 2. Ի՞նչպէս երկիր մը եղած է Հայաստան: — Ի՞նչ գիտէք Հայաստանի աշխարհագրութեան մասին:

Բ. ԴԱՍ. — ՀԱՅՈՅ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

3. Ազգային աւանդութիւնը կ'ըսէ, թէ մեր ազգին նախահայրն եղած է Հայկ անունով հըսկայ մը, որ Բէլ անունով ուրիշ հսկայի մը հետ պատերազմած է:

4. Պատերազմի արդիւնքն այն եղած է, որ Բէլ սպաննուելով Հայկէն, իր բանակն ալ ցիրուցան եղած փախած է, իրենց ամբողջ հարստութիւնը ձգելով Հայերուն:

ՀԱՅԿ ՆԱՅԱՊԵՏ

Պատմած. — ՀԱՅԿ ՆԱՅԱՊԵՏ

Ազգային աւանդութիւնը մեր ազգին ծագման մասին կ'ըսէ, թէ մենք Հայկ անունով մէկէն սերած ենք, և անոր համար մեր ազգն ալ Հայ կոչուած է մերիններէն: Իսկ Հայկ աշխարհ եկած է Նոյ նահապետին թուան թուանէն:

Կը պատմեն, թէ Հայկ՝ Բաբելոնի աշտարակաշինու-
թենէն ետք՝ հոն տիրապետող Բէլ անունով բանակալի
մը Հնազանդելու համար եկաւ հասաւ Վանայ ծովին
հիւսիսային կողմերը, և այնտեղ իր բնակութիւնը հաս-
տատելով, առաջին հայ գիւղն՝ Հայկաշենը՝ հիմնեց,
չըջակայ մարդիկներն իրեն հնազանդեցուց, և նահապե-
տական կեանքով մը ապրիլ սկսաւ: Բէլ խմանալով այս
ամէնը, նախանձեցաւ Հայկի վրձակին, և անոր մարդ-
դրկեց որ դայ իր քով բնակի: Բայց Հայկէն մերժո-
ղական պատասխան տալով: Ատոր վրայ Բէլ՝ բորբոքած՝
Հայկի վրայ պատերազմի գնաց: Երկու բանակներն ի-
րարու հանդիպեցան Վանայ ծովին հարաւային կողմերը,
և հարուածով մը Հայկ իր նեար միտելով Բէլի կուրծքին,
միւս կողմէն դուրս հանեց: Բէլի զինուորները սարսա-
փած՝ ցիրուցան եղան, և իրենց բոլոր ունեցածն հոն ձը-
գելով փախան:

Հայկով կ'սկսի մեր ազգին առաջին հարստութիւնը,
որ կը կոչուի՝ Հայկազանց հարստութիւն:

Հարցարան. — 3. Ո՞վ է եղած մեր ազգին նախահայրը: Ի՞նչ
ըրած է: — 4. Ի՞նչ եղած է արդիւնքը: = Ո՞վ էր Հայկ: Ի՞նչպէս
պատերազմեցաւ:

Գ. ԴԱՍ.—ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

5. Կ'աւանդեն, թէ Հայկ նահապետի սերուն-
դէն Արամ անունով քաջ և հայրենասէր մէկն
իւր երկիրը գրաւելներու յարձակումներէն ազա-
տելու համար պատերազմեցաւ անոնց հետ, և
յաղթեց:

6. Այս յաղթութենէ ետք՝ Արամի գրաւած
երկիրներով Վանայ ծովէն մինչեւ Կեսարիա ըն-
դարձակ տարածութիւն մը ստացաւ Հայաստան:

ԱՐԱՄ

Պատմած. — Ա. Ր. Ա. Մ.

Արամ՝ իբրեւ տիպար հայրենասիրութեան՝ երբ տեսաւ որ զբացի երկիրներու տէրերը միշտ նեղութիւն կուտան իր մարդիկներուն, զօրք ժողկեց և յարձակեցաւ անոնց վրայ: Երկրին գլխաւոր թշնամին էր Նիւքար Մարաց իշխանը, որ Հայոց հողերը գրաւելով հարկ կ'ստանար անոնց տէրերէն: Սակայն Արամ պատերազմի պահուն գերի բռնեց զայն, և Արմաւիր տանելով՝ աշտարակին ծայրը դամկ տուաւ հակառէն: Յետոյ զէնքերը դարձուց իր միւս թշնամիներուն՝ Ասորեստանի Բարշամ իշխանին ու արեւմտեան երկիրներու տէր Պայտակա իշխանին դէմ: Պայտակա Արամի հզօր բանակէն հաղածուելով՝ փախաւ ադատաւանեցաւ Միջերկրական ծովի կղզիներէն մէկը: Արամ անոր հողերը գրաւելով անոնց վրայ կառավարիչ դրաւ Մշակ անաւնով մէկը, որ հիմակուան Կեսարիա կամ Գոյսէրի քաղաքին տեղն իր անունով ամուր քաղաք մը շինեց, բայց ժողովարդը Յոյն բլլաւուն՝ չէր կրնար Մշակ անունն արտասանել, այլ կ'ըսէր Մազակ (=Մոմաք):

Արամի քաջութեան ու յայթախութիւններուն լուրն հասաւ մինչեւ Ասորեստան, որուն թագաւորը՝ Նինոս՝ Արամի հետ բարեկամութիւն հաստատելով, իր երկրորդն անուանեց, և իրաւունք տուաւ իրեն պէս մարդարտադարդ խոյր դնել:

Հարցարան. — 5. Ո՞վ էր Արամ: Ի՞նչ ըրաւ: — 6. Արամի ծնունդը Հայաստանի սահմանները մինչեւ ո՞ւր տարածուեցան: — Արամի քաջութիւնները կրնա՞ր պատմել:

Դ. ԴԱՍ. — ԱՍՈՐԵՍՏԱՆՅԻՆԵՐՈՒ ԴԷՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

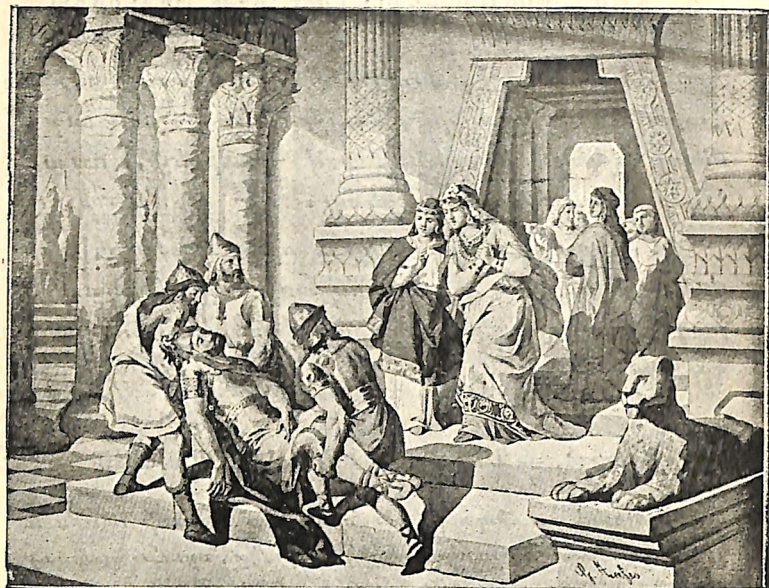
7. Ասորեստանի-թագուհին՝ Շամիրամ՝ լսելով Հայոց Արայ իշխանի գեղեցկութեան համբաւը, մարդ զրկեց անոր և իր քով հրաւիրեց, առաջարկելով ամուսնանալ հետը:

8. Արայ՝ Շամիրամի առաջարկը մերժեց: Ասոր վրայ՝ Շամիրամ Հայաստան արշաւեց, և պատերազմի տաք միջոցին Արայ սպաննուեցաւ Շամիրամի զօրքերէն:

Պատմած. — Ա. ՐԱՅ ԳԵՂԵՑԻԿ ՈՒ ՇԱՄԻՐԱՄ

Հայրենի աւանդութեան համեմատ՝ Արամի որդին և յաջորդը, Արայ, շատ գեղեցիկ մէկն էր, որուն համբաւը տարուած էր ամէն տեղ: Ասորեստանի Շամիրամ թագուհին Արայի գեղեցկութեան գովեստը լսելուն պէս՝ թանկագին ընծաներով մարդ զրկեց անոր, և հետո՛ւ ամուսնանալու առաջարկով Նինուէ հրաւիրեց զայն, միանգամայն խոստանալով իր երկրին թագաւորութիւնն անոր յանձնել: Արայի մերժելուն վրայ՝ Շամիրամ զօրք ժողկեց և արշաւեց Հայաստան, իր զօրքերուն պատուիրելով չդպիլ Արային, այլ ողջ ողջ իր առջև բերել: Բայց պատերազմի տաք միջոցին Արայ սխալմամբ դարնուեցաւ Շամիրամի զօրքերէն:

Հայերն իրենց պետին մահը տեսնելով աւելի կատուեցան, և Ասորեստանցիներու վրայ զօրաւոր յարձակում մը գործեցին: Բայց Շամիրամ խարդախութեան դիմելով՝ Արայի դիակը մէջտեղէն վերցնել տուաւ, և զրահներն

ԱՐԱՅ ԳԵՂԵՑԿԻ ԴԻԱԿՆ ՈՒ ՇԱՄԻՐԱՄ

անոր նմանող ուրիշ մէկին հաղցնել տալով հրապարակ հանեց, ասանկով չփոթութիւն մը ինկաւ Հայոց բանտ-կին մէջ, և յաղթանակը տարաւ Շամիրամ:

Հարցարան. — 7. Ո՞վ էր Շամիրամ: Ի՞նչ ըրաւ: — 8. Արայ ընդունե՞ց: Հետեւանքն ի՞նչ եղաւ: — Ինչո՞ւ Շամիրամ արշաւեց Հայաստան, եւ ի՞նչպէս յաղթեց:

Ե. ԴԱՍ. — ՀԱՅՈՅ ԱՌԱՋԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԸ

Պ Ա Ր Ո Յ Ր

9. Արայի մեռնելէն ետք Հայերն Ասորեստան-ցիներու իշխանութեան տակ մտած էին, բայց շատ տարիներ յետոյ Պարոյր անուշով քաջ իշխան մը՝

ուրիշ ապստամբներու հետ մէկ եղած՝ արշաւեց Ասորեստանի վրայ :

10. Ասորեստանի թագաւորութիւնը ջնջուեցաւ, և Պարոյր թագ դնելով՝ անկախ թագաւոր հռչակուեցաւ :

Պատմած. — ՊԱՐՈՅՐ ԹԱԳԱԿԻՐ

Պարոյրի իշխանութեան ժամանակ Մարաց Կիւքսար թագաւորը, որ Հայոց պէս Ասորեստանի գերիշխանութեան տակ կը գտնուէր, բռնակալութեան լուծը թօթափելու համար ապստամբութեան դիմեց, և Պարոյրն իրեն օգնութեան կանչելով՝ միասին յարձակեցան Նինուէի վրայ : Ասորեստանի Մարգանաբաղ թագաւորը չարաչար կերպով յաղթուեցաւ, և իր տէրութիւնը ջնջուեցաւ : Ասոր վրայ Կիւքսար ինքզինքն անկախ թագաւոր հռչակեց, և Պարոյրի ալ՝ իբրեւ վարձատրութիւն ցոյց տուած քաջութեան և իրեն տուած օգնութեան՝ արքայական թագ տալով Հայոց թագաւոր սրտակեց : Այսպէսով Հայաստան ազատեցաւ Ասորեստանցիներու լուծէն, և բոլորովին անկախ թագաւորութիւն մը եղաւ :

Հայկէն մինչև Պարոյր քաղաքը չէինք ունեցած, այլ միայն նահապետներ կամ իշխաններ. Պարոյրն է, որ մեր առաջին թագաւորն եղաւ :

Հարցարան. — 9. Արայի մահով ի՞նչ եղած էր Հայոց վիճակը : Պարոյր ի՞նչ քրաւ : — 10. Ի՞նչ եղաւ : = Հայաստան ի՞նչպէս նորէն իր անկախութիւնն ստացաւ : Ո՞վ եղած է Հայոց առաջին թագաւորը :

2. ԴԱՍ. — ՏԻԳՐԱՆ Ա.

ՏԻԳՐԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴԵԱՆ

11. Տիգրան՝ մեր Երուանդ թագաւորին որդին էր, որ իր խելացիութիւնով սկսաւ Հայաստանը շէնցնել և հարստացնել :

12. Տիգրան հայ բանակը կազմակերպելով ո՛չ միայն հայկական երկիրները գրաւող թշնամիներու վրայ յարձակեցաւ, այլ և փոքր Ասիա բնակող Յոյներու մէկ մասին վրայ ալ տիրեց :

Պատմած. — ՏԻԳՐԱՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱԺԴԱՀԱԿԻ ԴԵՄ

Մտաւ Ասիական թագաւորը շատ կը նախանձէր Տիգրանի ու Պարսից թագաւոր Կիւրոսի միջեւ հաստատուած բարեկամութեան վրայ մանաւանդ տատիկ կը վախնար Կիւրոսէ, կասկածելով որ անիկա օր մը Տիգրանի օգնութիւնով կուգայ կը գրաւէ իր երկիրը : Ասիական Տիգրանի վրայ սոսկալի երազ մըն ալ տեսնելով՝ բոլորովին վախի մէջ ինկաւ : Ուստի՝ Կիւրոսն ու Տիգրանն իրարմէ բաժնելու համար Տիգրանը մէջտեղէն վերցնելու սե խորհուրդը յղացաւ, և անոր համելու նպատակով ամուսնացաւ Տիգրանի քրոջը՝ Տիգրանուհիին հետ : Ամուսնութենէ ետք Ասիական իր նպատակն յայտնեց Տիգրանուհիին, և սպառնալիքներով խօսք առաւ անկէ, որ Տիգրանուհի ինքն իսկ կատարէ այս ոճիրը : Բայց Տիգրանուհի գաղտնի կերպով ամէն բան խնայ տուաւ իր եղբոր : Ասիական իր ծրագրին յաջողութեան վրայ վստահ՝ Տիգրանին մարդ զրկեց և տեղ մը ժամադրութիւն տուաւ : Բայց Տիգրան ասոր գաղտնիքը գիտնալուն՝ բազմաթիւ զօրքերով Ասիականի բանակին վրայ քաղեց, և՛ յարմար մէկ վայրկեանին՝ իր ձեռքովն իսկ զարկաւ սպաննեց թշուառականը :

Հարցարան. — 11. Ո՞վ էր Տիգրան : — 12. Բանակին հետ ի՞նչ ըրաւ : — Ինչո՞ւ պատերազմեցաւ Ասիականի դէմ :

Է. ԴԱՍ. — ՎԱՀԱԳՆ

13. Տիգրանի որդիներէն մէկը՝ Վահագն՝ յաջորդելով իրեն՝ քաջութեան մէջ անուանի եղաւ :

14. Ասոր համար Վահագնի անունով կուռքեր շինեցին և Հայաստանի ու Վրաստանի մէջ պաշտեցին :

ԿՌԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Պատմած. — ՀԱՅՈՅ ՀԻՆ ԿՐՕՆԻԸ

Քրիստոսի սշխարհ գալէն առաջ Հայաստանի ժողովուրդը կուսպաշտ էր : Հայերն ոչ միայն կուռքերու առջեւ երկրպագութիւն կ'ընէին, այլ աւելի հին ժամանակներէ սկսած կը պաշտէին նաեւ բնութիւնը, ինչպէս՝ ծառ, քար, ջուր, կրակ, կենդանի, և այլն : Յետոյ սկսան պաշտել երկնային մարմիններն ալ, օրինակ՝ արեւը,

լուսինը, և ուրիշ աստղեր: Ոգեպաշտութիւնն ալ գոյութիւն ունէր մեր մէջ, և մենեւ աղիկներուն տրուած զօրութիւնն ալ հին ոգեպաշտութեան մէկ մնացորդն է:

Երբ կուռքերու գործածութիւնն սկսաւ, ամէն մէկ կուռքի մէջ մէկ պաշտօն տրուելով՝ Հայաստանի զանազան տեղերը փառաւոր մեհեաններ շինուեցան և անոնց մէջ զեակեղուեցան:

Վահագն յաղթութեան հաստուածն էր, որուն պաշտօնն էր՝ իրեն զիմոյներուն բաշխել զօրութիւն ու յաղթութիւն: Ասոր գլխաւոր մեհեանը կը գտնուէր Աշտիշատի մէջ, ի Տարօն:

Մեր հին նահապեաններէն Հայկ ալ իր քաջութեան պատճառով աստուածներու կարգ անցած էր, և՛ ժողովրդի կարծիքով՝ երկնային աստղի մը կամ համաստեղութեան մը փոխուած, որ կը պաշտուէր Հայերէ:

Հարցարան.—13. Ո՞վ յաջորդեց Տիգրանի:—14. Ի՞նչ շինեցին Վահագնի անունով:—Ի՞նչ էր Հայոց հին կրօնը: Ի՞նչ բաներու կը պաշտէին: Վահագն ու Հայկ ինչի՞ կարգ անցան:

Ը. ԴԱՍ. — Վ Ա Ղ Ա Ր Շ Ա Կ

15. Պարթեւներու Արշակ Մեծ թագաւորը թշնամիներու ձեռքէն ազատելով Հայաստանը, իր Վաղարշակ եղբայրն Հայոց թագաւոր պսակեց:

16. Այսպէսով հիմը դրուեցաւ մեր Արշակունեաց հարստութեան, որ Հայկազանց շրջանէն աւելի փայլուն եղաւ:

Վ Ա Ղ Ա Ր Շ Ա Կ

Պատմած. — ՎԱՂԱՐՇԱԿԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹԻՒՆԸ

Վաղարշակ Հայոց գահը բազմելուն պէտ՝ սկսաւ բարենորոգումներ մտցնել երկրին մէջ. և որովհետեւ ինք հայ չէր, նախ և առաջ ուղեց մեր ազգին պատմութիւնն ուսումնասիրել, և անոր համեմատ վարուիլ. բայց իր

գիւանատան մէջ գոհացուցիչ ու եւ տեղեկութիւն չգըտնելով, Մար Իբաս անուանով գիւանական մէկը զրկեց իր եղբոր, աղաչելով որ թոյլ տայ Նինուէի գիւանատան մէջ փնտուել ուզածը: Մար Իբաս գնաց հասաւ Արշակի քով, և Վաղարշակի յանձնարարականը սուտաւ, որուն վրայ Մար Իբաս Նինուէի ճոխ գիւանատունն առաջնորդուեցաւ, և հոն Հայոց մասին գտնուած բոլոր տեղեկութիւններն օրինակելով Վաղարշակին բերաւ: Ասիկա մեր պատմահայր Մովսէս Խորենացիի գլխաւոր աղբւրն եղաւ, ինչպէս ինք կը պատմէ:

Ասկէ զատ՝ Վաղարշակ երկրին մէջ օրէնքներ դրաւ, քաղաքային ու գինուորական կարգեր հաստատեց, և այն օրէնքներուն գործադրութեան ու նոյն իսկ իր վրայ հսկող մասնաւոր պաշտօնեաներ կարգեց, որպէս զի երբ ինք ալ անիրաւ գործ մը կատարէ, և կամ չարագործ մը պատժելէ թերանայ, յիշեցնեն իրեն:

Վաղարշակ զանազան քաղաքներ ու գիւղեր ալ շինեց, և Հայաստանի թշնամիներուն դէմ պատերազմելով փառաւորապէս յաղթեց:

Հարցարան. — 15. Ի՞նչ ըրաւ Արշակ Մեծ: — 16. Ի՞նչ կոչուեցաւ անկէ հիմնուած հարստութիւնը: Ի՞նչ համբաւ ստացաւ: — Ի՞նչպէս գտնուեցաւ Հայոց պատմութիւնը: Վաղարշակ ինչե՞ր հաստատեց:

Թ. ԴԱՍ. — ԱՐՏԱՇԷՍ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ

17. Կ'ըսեն թէ Արտաշէս երբ արքայական գահը բարձրացաւ, Հայաստանը Պարթեւներու ազդեցութենէն ազատելու համար պատերազմ հրատարակեց անոնց դէմ, և յաղթեց:

18. Յետոյ յարձակեցաւ Փոքր Ասիայի մի քանի իշխանութեանց վրայ, և անկէ անցաւ Յունաստան, որուն մեծ մասին տիրեց:

ԱՐՏԱՇԷՍ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ

Պատմ. — ԱՐՏԱՇԷՍԻ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր հին պատմիչներու խօսքին նայելով՝ Արտաշէս Ա. ծնած օրէն ի վեր քաջ և խելացի մէկն էր, և երբ Հայոց թագաւորութիւնն իրեն բաժին ինկաւ, առաջին գործն եղաւ իր երկիրը Պարթեւներու ազդեցութենէն ազատել, վասն զի Վաղարշակէն ի վեր Հայոց թագաւորութիւնը բոլորովին անկախ չէր, այլ Պարթեւներու ձեռքին տակ և երկրորդական պետութիւն մը. ուստի՝ Արտաշէս անթիւ անհամար զօրքերով Պարթեւներու վրայ վազեց, որոնց թագաւորը հայ զօրքերու բազմութենէն սարսափած՝ Արտաշէսի կամքին հնազանդեցաւ. Հայաստան անկախ և առաջնակարգ պետութիւն հռչակուեցաւ, իսկ Պարթեւատան՝ Հայաստանի երկրորդ։ Մինչև անչափ ատեն Հայերն օտար թագաւորներու զբաւմենքը կը գործածէին, բայց Արտաշէս իր յաղթութենէն ետք իրեն իրաւունք սեպեց իր անուհով ու պատկերով դրամ տպել։

Արտաշէսի զօրքերուն բազմութեան մասին հին աւանդութիւնը կ'ըսէ, թէ անոնց արձակած նետերուն շատութենէն արեւին լոյսը կը խաւարէր, և ցորեկը գիշերուան պէս մութ կ'ըլլար։ Կ'ըսեն նաև, թէ Արտաշէս իր զօրքերուն բազմութեան մէկ տալայոյցը տալու համար երբ հրաման ընէր, որ ամէն մէկը որոշ տեղ մը մէջ մէկ քար նետէ, հոն բլուր մը կը ձևանար։

Հարցարան. — 17. Ի՞նչ ըրաւ Արտաշէս։ — 18. Հռոմայեցիներու կամ Յոյներու հետ ի՞նչ գործ ունեցաւ։ — Պարթեւներու հետ ինչո՞ւ պատերազմեցաւ։ Ի՞նչ կը պատմեն Արտաշէսի զօրքերու մասին։

Ժ. ԴԱՍ. — ՏԻԳՐԱՆԻ.

19. Արտաշէսի մեռնելուն լուրը Յոյներու կամ Հռոմայեցիներու ականջը հասնելուն պէս՝ սկսան արշաւել Հայաստանի վրայ։

20. Բայց Տիգրան՝ Արտաշէսի որդին՝ անոնց լաւ դաս մը ապրով ցիրուցան ըրաւ, և Փոքր Ասիայի վարչութիւնը յանձնեց իր ազգական Միհրրդատին։

ՏԻԳՐԱՆԻ-ի դրամը

Պատմ. — ՀՈՌՄԱՅԵՑԻՆԵՐՈՒ ԴԷՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Միհրդատ Պոնտոսի թագաւորն էր և Տիգրանի ազգականը, որով Հայոց ալ դաշնակից։ Սրբ երբ Հռոմայեցիներն եւրոպայի ու Ափրիկէի տիրելէ ետք աչքերնին Ասիայի վրայ տնկեցին, Միհրդատ ու Տիգրան իրենց երկիրները վտանգի տակ տեսնելով յարձակեցան Հռոմայեցիներու վրայ։ Ստոր մասնութեան մը հետեանքով Մի-

հրդատ յաղթուեցաւ, բայց թշնամիին ձեռքը գերի չիցնալու համար անձնատապան եղաւ: Իսկ Տիգրան իր ազգականին մահուան լուրը լսելով դնաց հաշտուեցաւ Պարթեւներու հետ, և այս անգամ անոնց օգնութեան չորհրդէն յաղթեց Հռոմայեցիներու: Հռոմայեցիները նորանոր մարդիկ ղրկեցին Ասիա, Հայաստան արշաւելու համար, բայց Տիգրանի զօրապետները զանոնք ալ ցրուեցին փախուցին: Այս միջոցին Հայերն Երուսաղէմ մտնելով Հրէից թագաւորն ու շատ մը Հրեաներ գերի բռնեցին բերին Տիգրանին, որ զանոնք վան ղրկելով բնակեցուց:

Հարցարան. — 19. Որո՞նք արշաւեցին Հայաստան: — 20. Ի՞նչ ըրաւ Տիգրան: — Հռոմայեցիներու հետ ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս պատերազմեցան Հայք: Ի՞նչ առիթով Հրեաները վան ղրկուեցան:

ԺԱ. ԴԱՍ. — Ա. Բ Տ Ա Ի Ա. Զ Դ Ա.

21. Տիգրանի յաջորդեց իր որդին Արտաւազդ, որ ստիպուեցաւ Հռոմայեցիներու դէմ բացուած պատերազմը շարունակել:

22. Բայց Հռոմայեցի զօրավար Անտոնիոս խարդախութիւնով Արտաւազդը բռնեց, և Եգիպտոսի թագուհիին ընծայ ղրկեց:

Պատմած. — ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀՌՈՄԱՅԵՅԻՆԵՐՈՒ
Պ Ա Տ Ե Ր Ա. Զ Մ Ի Ն

Որովհետեւ Տիգրան Հռոմայեցիներու դէմ մղուած պատերազմի մը մէջ յաղթուելով խօսք տուած էր այլ ևս Հայաստանէ դուրս երկիրներու վրայ չարշաւել, բայց իր

խօսքը չէր բռնած, Հռոմայեցիները Տիգրանը ձեռք բերելու և պատժելու համար շարունակ կ'արշաւէին Հայոց վրայ: Հռոմէական նախորդ զօրավարներու պարտութիւնը սաստիկ գրգռում յառաջ բերած էր Հռոմի մէջ. ուստի՝ վերջին անգամ ըլլալով իրենց Անտոնիոս անուն խոստախրտ և պատերազմական գործերու քաջամուտ մեծ զօրավարին յանձնեցին բանակը և ղրկեցին Հայոց վրայ:

Այս միջոցին Տիգրան մեռած էր. Հայոց դահը բազմած էր իր որդին՝ Արտաւազդ:

Արտաւազդ թող և անհոգ մէկն էր. ուստի՝ նախ Հռոմայեցիներու հետ բարեկամութիւն հաստատեց, և խոստացաւ Պարթեւներու դէմ պատերազմի ժամանակ օգնել. բայց ոչ միայն իր խօսքը չկատարեց, այլ և գաղտնի կերպով Պարթեւներու հետ միացաւ, և յետոյ Կովկասեան աղգերու հետ մէկ եղած, արծակ համարձակ վազեց Հռոմայեցիներու վրայ, մինչեւ որ զանոնք Միջագետքէն դուրս քչեց: Ասոր վրայ Անտոնիոս մեծ բանակով մտաւ Հայաստան, Արտաւազդը խաբէութիւնով բռնեց, և՛ իբրեւ ընծայ՝ Եգիպտոսի Կլէոպատրա թագուհիին ղրկեց:

Հարցարան. — 21. Ո՞ր յաջորդեց Տիգրանի, եւ ի՞նչ գործ տեսաւ: — 22. Ի՞նչ եղաւ վախճանը: — Ինչո՞ւ Հռոմայեցիները կ'արշաւէին Հայոց վրայ: Ի՞նչպէս մարդ էր Արտաւազդ, եւ ի՞նչ սխալ ծախքու հետեւեցաւ:

ԺԲ. ԴԱՍ. — Ա. Բ. Գ. Ա. Բ.

23. Աբգար Ուռհայեցիներու թագաւորն էր : Որովհետեւ Հայոց թագաւորը Հայաստանի հիւսիսային մասին մէջ նստիլ սկսաւ, հարաւային կողմի և մանաւանդ Միջագետքի Հայերն իրենց թագաւոր ընդունեցան Աբգարը :

Ա Բ Գ Ա Բ

24. Այս միջոցներուն աշխարհ եկած էր Քրիստոս, որուն աշակերտներէն երկուքը Հայաստան մտնելով քրիստոնէութիւնը քարոզեցին :

Պատմած. — ՀԱՅՈՑ ՔՐԻՍՏՈՆԵՒԻԹԻԻՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼԸ

Քրիստոսի աշակերտներն երբ լոյս հաւատքը տարաւ ծելլու համար բաժնուեցան ամէն կողմ, Հայաստան եկան Թադէոս ու Բարթողիմէոս առաքեալները, որոնք քրիստոնէութիւնը Հայոց մէջ մտցնելով մեր ազգին առաջին լուսաւորիչներն եղան : Ասոնք իրենց պաշտօնին մէջ անհամար դժուարութիւններու հանդիպեցան, տառապեցան և հեթանոս Հայերէն շատ չարչարանք կրելով՝ իրենց գլխաւոր աշակերտներուն հետ միասին նահատակուեցան : Անկէ ետք քրիստոնէութեան դէմ եղած հալածանքը սաստկացաւ, բայց շատեր դադանի կերպով կը պաշտէին Քրիստոսը :

Այս վիճակն երկու հարիւր տարիէ աւելի այսպէս շարունակուեցաւ մինչև Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ անվեհեր կերպով ամէն անգ սկսաւ քարոզել քրիստոնէութիւնը, և միւս նահատակներու նման հեթանոսներէ չարչարուելէ ետք՝ վերջապէս յաղթանակը տարաւ, քրիստոնեայ ընելով ամբողջ Հայաստանը : Ասոր համար Ս. Գրիգոր կոչուեցաւ՝ Հայոց երկրորդ լուսաւորիչը :

Հարցարան. — 23. Ո՞վ էր Աբգարը : Հայոց մէկ մասն ինչո՞ւ իրենց թագաւոր ընդունեցան : — 24. Այս միջոցներուն ի՞նչ կարեւոր դէպք պատահեցաւ : — Հայերն որո՞ւ ձեռքով եւ ի՞նչպէս քրիստոնեայ եղան : Ս. Գրիգոր ինչո՞ւ «Լուսաւորիչ» կոչուեցաւ :

ԺԳ. ԴԱՍ. — ԱՐՏԱՇԷՍ Բ.

25. Արտաշէս Բ. բարի և խելացի թագաւոր մը եղաւ. ամբողջ երկիրը շէնցուց, և զանազան բարեկարգութիւններ ըրաւ :

26. Արտաշէս ժողովրդէն ա՛յնքան սիրուեցաւ, որ իր մեռնելէն ետք երբ հողն իջուցին դագաղը, շատեր ինքզինքնին փոսին մէջ նետելով կ'ուզէին իրենց սիրելի թագաւորին հետ թաղուիլ :

ՍԱԹԻՆԻԿ ԵՒ ԱՐՏԱՇԷՍ Բ.

Պատմած. — ԱՐՏԱՇԷՍԻ ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արտաշէս պատերազմի բռնուած էր Ալաններու հետ . վասն զի Ալաններու թագաւորը՝ Վրացիներու հետ միացած՝ Հայաստանի վրայ կ'արշաւէր :

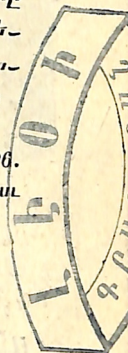
Հայաստանի սահմանազլխին վրայ երկու հակառակորդ զնդերն իրար կը նեղէին . բայց վերջապէս Ալանները յաղթուած՝ Կուր գետին միւս կողմը փախան, Հայոց ձեռքը գերի ձգելով իրենց թագաւորին որդին :

Ալաններու թագաւորն իր որդին ազատելու համար Հայոց հետ հաշտուիլ ուզեց, և առաջարկեց որ Արտաշէս ի՛նչ պայման ալ զնէ, պիտի ընդունի : Արտաշէսի մերժումին վրայ՝ թագաւորին Սաթինիկ աղջիկը գետեզր գալով սկսաւ աղաչել, որ Արտաշէս իր եղբայրն ազատ թողու : Արտաշէս Սաթինիկի խելացի խօսքերէն հիացած՝ իսկոյն կամքը կատարեց, և անոր հետ ամուսնանալով երկու տէրութիւններու միջև բարեկամական կապ մը հաստատուեցաւ : Հարսանեկան հանդէսն այնքան ձոխ եղաւ, որ հարս ու փեսին վրայ ոսկի ու մարգրիտ թափեցին, ինչպէս հիմա ալ զրամ ու շաքար կը թափեն :

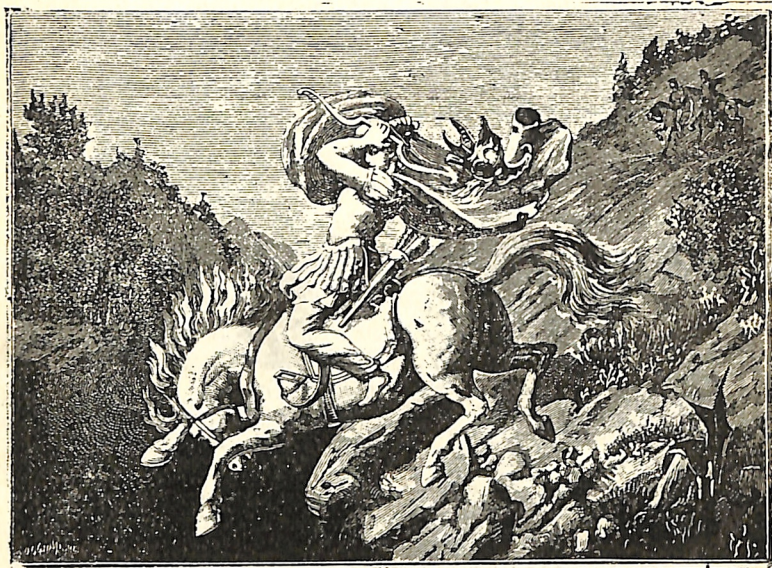
Հարցարան. — 25. Ի՞նչպէս թագաւոր էր Արտաշէս : — 26. Ի՞նչ պատահեցաւ թաղման ժամանակ : — Ի՞նչպէս ամուսնացաւ Արտաշէս :

ԺԴ. ԴԱՍ. — ԱՐՏԱՒԱԶԴ Բ.

27. Արտաշէսի մեծ որդին Արտաւազդ Հայոց թագաւոր պսակուելուն՝ իր չար և նախանձառ բնաւորութեան պատճառով իր քոյրերն ու եղբայրները քովէն հեռացուց :

28. Արտաւազդի համար կ'ըսեն, թէ աշխարհ եկած օրն անոր մարմինը վհուկները գողցան, և տեղը դեւի մը ձագուկ դրին :

ԱՐՏԱՒԱԶԴԻ.

Պատմած. — ԱՐՏԱՒԱԶԴԻ ՄԱՀԸ

Արտաւազդ իր նախանձատու թիւնը ցոյց տուաւ նաեւ Արտաշէսի թաղման ժամանակ :

Աւանդութիւնը կը պատմէ, թէ Արտաւազդ տեսնելով որ ժողովրդին մեծ մասն Արտաշէսի դադաղին հետ թաղուելու համար փոսը կը նետուի, սկսաւ պուլաւ. «Դուն գացիր գացիր, բոլո՛ր ժողովուրդն ալ հետդ կը տանիս. ես աւերակներով պիտի թաղաւորեմ» : Ասոր

վրայ Արտաշէս բարկանալով իր գերեզմանէն ձայն տուաւ և իր որդին այսպէս անիծեց. «Մասիս լեւան կողմերն որսի գացած օրդ՝ դեւերը քեզ բռնեն և Մասիս լեռը տանին պահեն, որպէս զի այլ ևս լոյս (աշխարհ) չտեսնես» : Ճիշտ ալ օր մը երբ Արտաւազդ Մասիսի կողմերն որսի գնաց, իր ձիով մէկտեղ խորունկ փոսի մը մէջ ինկաւ անհետացաւ, և մարմինը չկրցան զանել :

Ռամբիկ ժողովուրդն իր թագաւորին անհետ կորսուիլն իմանալով, յիշեց Արտաշէսի անէծքը :

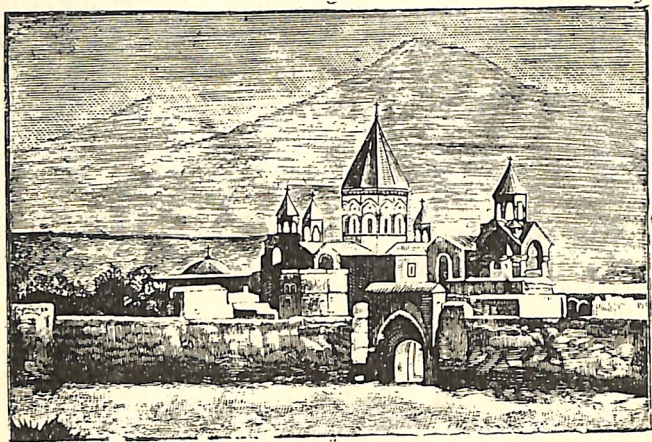
Օր մէն ալ լուր տարածուեցաւ, թէ Արտաւազդ այրի մը մէջ չղթաներով կապուած է, և երկու չուռ միշտ կը կրծեն չղթաները, որպէս զի անոնք մաշին, Արտաւազդ ազատի, և աշխարհը կործանէ. բայց, կ'ըսեն, դարբիններու մուրճերուն ձայնէն չղթաները նորէն կը զօրանային : Ասոր համար քրիստոնեայ դարբինները կիրակի օրերն անգամ իրենց մուրճերը մի քանի անգամ սալին կը զարնէին, որպէս զի Արտաւազդի չղթաները զօրանան :

Հարցարան. — 27. Ի՞նչ ըրաւ Արտաւազդ : — 28. Անոր ծնունդին համար ի՞նչ կը պատմեն : — Արտաւազդ ի՞նչպէս մեռաւ : Դարբիններն ի՞նչ կ'ընէին, եւ ինչո՞ւ :

ԺԵ. ԴԱՍ. — Վ Ա Ղ Ա Ր Շ

29. Վաղարշ շինարար և հայրենասէր թագաւոր մը եղաւ: Ան է շինած Վաղարշաւան ու Վաղարշապատ քաղաքները:

30. Վաղարշ հիւսիսային ազգերու դէմ երկու անգամ պատերազմելով յաղթեց, բայց ինք ալ պատերազմի դաշտին վրայ զարնուելով մեռաւ քաջութեամբ:

Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ

Պատմած. — ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Վաղարշապատ՝ Մեծ Հայոց Այրարատեան նահանգին մէջ կը գտնուի, և մինչև հիմա գոյութիւն ունի:

Վաղարշ այս քաղաքը շինելով՝ թագաւորական արժան հոս փոխադրեց, և անկէ ետք Հայոց մայրաքաղաք եղաւ:

Վաղարշապատի կից կը գտնուի Ս. Էջմիածնի վանքը, ուր կը նստի Հայոց ընդհանրական Հայրապետը: Ս. Էջմիածնի տաճարը շինած են Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ու Տրդատ թագաւոր: Վանքին մէջ կան ազգային բազմաթիւ հնութիւններ, հայերէն ձեռագիրներու ճոխ հաւաքածու, տպարան ու Գէորգեան ձեռարան անունով մեծ դպրոց մը, որ ազգին կուտայ ուսմալ երիտաւորդներ:

Էջմիածնի քով է՝ հիմա «Շողակաթ» կոչուած վանքը: Իսկ քաղաքէն դուրս կը գտնուին Ս. Գայիանէի ու Ս. Հռիփիմէի վանքերը, որոնք շինուած են քրիստոնէութեան սիրուն նահատակուած համանուն կայսերու և իրենց ընկերակիցներու գերեզմաններուն վրայ: Այս տաճարներն հիմնած են նոյնպէս Ս. Գրիգոր ու Տրդատ:

Հարցարան. — 29. Ի՞նչպէս մէկն էր Վաղարշ եւ ի՞նչ ըրաւ: — 30. Որո՞նց հետ պատերազմի բռնուեցաւ: — Ո՞րք է Վաղարշապատ. ի՞նչ նշանակութիւն ունի մեզ համար: Ի՞նչ վանքեր կան քովերը: Որո՞նք հիմնած են զանոնք:

ԺԶ. ԴԱՍ. — Տ Ր Դ Ա Տ

31. Տրդատ իր մանկութեան ժամանակ Հռոմ կը գտնուէր, ուր մի քանի քաջութիւններ ընելով ամենուն ուշադրութիւնն իր վրայ հրաւիրեց:

32. Հռոմի կայսրն երբ իմացաւ, որ Տրդատ

Հայոց դահաժառանգ իշխանն է, անոր գլուխը
թագ դրաւ ու շատ մը զօրք տալով Հայաստան
ղրկեց :

ՏՐԴԱՏԻ ՄԿՐՏՈՒՄԸ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԻ ԶԵՌՔՈՒ

Պատմած. — Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻԶ

Ս. Գրիգոր Տրդատի ծառայութեան մէջ կը գլու-
նուէր :

Օր մը՝ կռապաշտական հանդէսի մը ժամանակ՝ Տը-

դատ հրամայեց Ս. Գրիգորի Անահիտ չափուածութիւն
պատիւներ ընծայել. բայց որովհետեւ քրիստոնեայ էր
Գրիգոր, չուզեց մասնակցիլ հանդէսին : Տրդատ թէեւ
ուզեց համոզել, բայց կարելի չեղաւ : Ասոր վրայ Ս.
Գրիգորը սոսկալի չարչարանքներու ենթարկեց, որպէս
զի անիկա քրիստոնէութիւնը ձգէ և կուռք պաշտէ : Այս
միջոցին Տրդատ խմանալով որ Ս. Գրիգոր իր հայրն
սպաննող Անակին տղան է, դահիճներուն հրամայեց օձե-
րով ու կարիճներով լեցուն խորունկ փոսի մը (Սոր վի-
րայ) մէջ նետել :

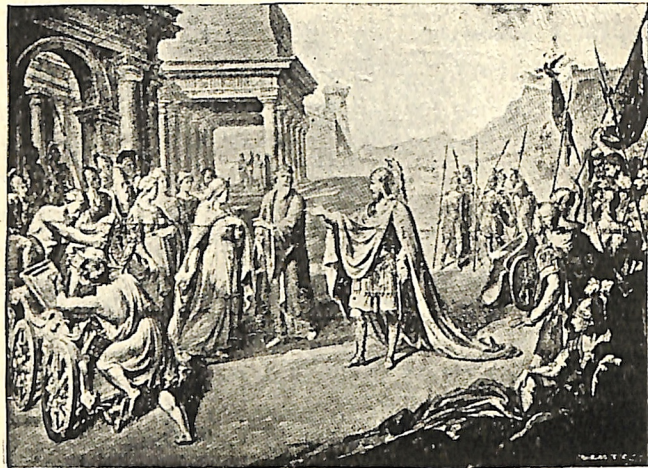
Շատ տարիներ անցած էին, երբ օր մը Տրդատ և
իր պալատականներն ու քաղաքացիները յանկարծ դի-
ւահարեցան : Գիշերը Տրդատի Ստարովիդուխտ քոյրն իր
երազին մէջ տեսնելով, որ ասոր միտի ճարը՝ Ս. Գրի-
գորը Սորովիրապէն հանելն է, մարդ զրկեցին և հանել
տուին : Ս. Գրիգոր եկաւ, և չափուածային հրաշքով
դիւահարներն աւաղջացուց. յետոյ բոլորն ալ մկրտելով
քրիստոնեայ ըլլաւ, ու Տրդատի ընկերակցութեամբ մե-
հանները կործանելով եկեղեցիներ կանգնեց անոնց տեղ :

Հարցարան. — 31. Ո՞ւր էր Տրդատ : Ի՞նչ բրաւ հոն : — 32.
Ի՞նչպէս Հայաստան գնաց : — Ի՞նչ կ'ընէր Ս. Գրիգոր : Տրդատ ի՞նչ
ըրաւ անոր : Տրդատ ի՞նչպէս քրիստոնեայ եղաւ :

ԺԷ. ԴԱՍ. — ՆՈՐԻՆ ՏՐԴԱՏ

33. Տրդատ Հայաստան մտնելով յարձակեցաւ Պարսիկներու վրայ, և զանոնք յաղթելով երկրէն դուրս քշեց:

34. Սակայն ասով չգոհացաւ Տրդատ, այլ Պարսկաստանի վրայ արշաւելով Ատրպատականի մեծ մասը գրաւեց:

ԽՈՍՐՈՎԻԴՈՒԽՏ, ՕՏԱ ԵՒ ՏՐԴԱՏ

ՊատմաՅ. — ՏՐԴԱՏԻ ՔԱՋՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Պատմիչները Տրդատի ունեցած ուժին և կատարած քաջութիւններուն նկատմամբ շատ հետաքրքրական գրոյցներ կը պատմեն. օրինակի համար՝ կ'ըսեն, թէ Տրդատ

Հռոմի մէջ երկու վայրենի ցուերու հետ կուռելով՝ անոնց կոտորներէն բռնեց և մէկ ցնցումով երկուքն ալ փրցուց հանց իրենց տեղէն: — Ուրիշ անգամ, դարձեալ Հռոմի մէջ, կառք վաղցնելու մրցումի մը ժամանակ, հակառակորդ մը Տրդատին զարնուելով կառքէն վար ձգեց. Տրդատ զայրացած՝ վաղեց անոր կտուէն, և կառքն անախ և լուծով բռնեց, որ ձիերը չկրցան իրենց վաղքը շարունակել: — Հռոմէական բանակը պատերազմի մը երթալու ժամանակ գիշեր ատեն քաղաքի մը տուֆ և համեղով դռները զոց դառաւ: Բանակին ձիերուն խոտ պէտք էր: Տրդատ պատն ի վեր մագլցելով միւս կողմն անցաւ, և այնտեղի պահապաններն ու շատ մը էջեր՝ խոտերու խուրձերով միտաին իր բանակը նետեց: — Օր մին ալ Հռոմի կայսրին տեղ ինք մնտմաբախ երթալով՝ յանկարծ թշնամին թուերէն բռնեց, իրարու կապեց, և այն վիճակի մէջ կայսրին ներկայացուց: Ասոր վրայ է որ Տրդատ Հայոց թագաւոր եղաւ:

Հարցարան. — 33. Տրդատ ի՞նչ ըրաւ երբ Հայաստան մտաւ: — 34. Ո՞ր արշաւեց և ո՞ր երկիրը գրաւեց: — Տրդատ ի՞նչ նշանաւոր քսջութիւններ ըրաւ:

ԺԸ. ԴԱՍ. — ԱՐՇԱԿ Բ.

35. Արշակ Պարսիկներու օգնութիւնով Հայոց թագաւոր պսակուեցաւ, բայց տարիներ ետք պարսկական զօրքերն ահադին բազմութիւնով Հայաստան արշաւեցին:

36. Այս արշաւանքին պատճառն այն էր, որ

Արշակ գահը բարձրացած ժամանակ խոստացած էր տուրք տալ պարսկական կառավարութեան, բայց իր խոստումը չէր կատարած, որով իրեն դէմ գրգռեց Պարսիկները:

ՄԵԾՆ ՆԵՐՍԷՍ

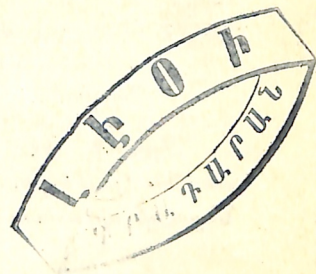
Պատմած. — ՄԵԾՆ ՆԵՐՍԷՍ

Արշակ Հայոց թագաւորներէ ամենէն վատն եղաւ իր անարիտ և անբարոյական ընթացքով: Այն ժամա-

նակունսն Կաթողիկոսը՝ Մեծն Ներսէս, որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի թուան թուոն էր, Արշակի ընթացքը տեսնելով՝ անիծեց: Ներսէսի հետեւեցան նաև հայ նախաւորները, որոնց և Արշակի միջև եղած հակառակութիւնը սաստկացաւ օրէ օր: Արշակ նեղը, մնալով սակայն՝ ներողութիւն խնդրեց Ներսէսէն, և խոստացաւ իր ընթացքը փոխել և բրածներուն վրայ ապաշխարիլ: Հաշտութենէ ետք Ներսէս Կ. Պոլիս գնաց, Արշակի և Հռոմէներու Վաղէս կայսրին միջև խաղաղութիւն գոյացընելու համար, բայց Վաղէս Ներսէսն ուքսորեց յունական կղզիներէն մէկը, ուսկից հաղիւ սպասեցաւ Վաղէսի մահը վրայ հասնելով:

Մեծն Ներսէս շատ գործունեաց և շինարար կաթողիկոս մը եղաւ. Հայաստանի զանազան գաւառներուն մէջ հաստատեց սղքատանոցներ ու հիւանդանոցներ, բազմաթիւ վանքեր ու դպրոցներ, և ճամբաներու վրայ շինել տուաւ իջևաններ:

Հարցարան. — 35. Արշակ ի՞նչպէս Թագաւոր պատկուեցաւ: — 36. Պարսիկներն ինչո՞ւ Հայաստան արշաւեցին: — Ո՞վ էր Մեծն Ներսէս: Ինչո՞ւ անիծեց Արշակը: Հաշտութենէ ետք ի՞նչ ըրաւ: Ի՞նչ տեսա՛յ հայրապետ էր Ներսէս:

ԺԹ. ԴԱՍ. — Պ Ա Պ

37. Արշակի արժանի զաւակն էր Պապ, որ իր հօր նման չար և մոլի թագաւոր մը ըլլալով՝ աւերի եղաւ ազգին:

38. Բայց վերջապէս իր պատիժը գտաւ, և Հռոմէներէ գերի բռնուելով Կ. Պոլիս տարուեցաւ և գլխատուեցաւ:

ՄԵԶՐՈՒԺԱՆԻ ՊԱՏԺՈՒԻԼԸ

Պատկեր. — ԴԱՒԱՃԱՆԻ ՄԻ ՊԱՏԺՈՒԻԼԸ

Արշակի դէմ ըմբոստացող նախարարներէ մէկն անունն էր Մեհրուժան Արծրունի, որ՝ հակառակ Մեծն Ներսէսի միջամտութեան՝ չուզեց հաշտուիլ Արշակի հետ,

այլ գնաց միացաւ Պարսիկներու հետ, և անոնց Շապուհ թագաւորին հրամանով արշաւեց Հայաստան, աւերեց աւերչակեց երկիրը: Արշակ, որ այն ժամանակ Պարսիկներէ գերի բռնուած և Մնյուշ բերդին մէջ բռնատարկուած էր, այս եղածները լսելով անձնատապան եղաւ: Շապուհ Արշակի մեռնելուն լուրն տանելուն պէս՝ Մեհրուժանը քովը կանչեց և խոստացաւ զինք Հայոց թագաւոր պսակել, եթէ կարենայ բոլոր նախարարներն իր կողմ դարձնել ու ամբողջ հայ ազգը կրակապաշտ ընել: Մեհրուժան այս անգամ առաջուէնէ աւելի կատաղի կերպով յարձակեցաւ Հայաստանի վրայ, կործանեց բազմաթիւ վանքեր ու եկեղեցիներ, մահաւանդեց վերածննդով անոնց գլխաւորները, և՛ քրիստոնէութենէ հետք մը չձգելու համար՝ յունարէն բոլոր գրքերն այրեց: (Այն ատեն մեր գրերը դեռ գտնուած չէին, այլ յունարէն գրեր կը գործածէինք:)

Այս միջոցին Արշակի Պապ որդին Մեծն Ներսէսի բարեխօսութեամբ և Հռոմէներու օգնութեամբ Հայոց թագաւոր պսակուելով դա՛ն բարձրացաւ: Մեհրուժան թէեւ փախաւ, բայց զօրաւոր բանակ մը կազմելով նորէն մտաւ Հայաստան: Պատերազմի տա՛ք միջոցին Մեհրուժան գերի ինկաւ Հայոց ձեռք: Զերբակալող իշխանը՝ Սմբատ Բագրատունի՝ անոր պատիժը տալու համար կրակի վրայ կարմրած շամփուր մը ծռելով պսակ մը ձեւացուց, և յետոյ Մեհրուժանի գլուխն անցընելով, ըսաւ. «Դուն որ Հայոց թագաւոր ըլլալ կ'ուզէիր, ահա կը պատկեմ քեզ իմ հայրենական իշխանութեամբս:»

Հարցարան. — 37. Ի՞նչպէս մէկն էր Պապ: — 38. Ի՞նչպէս մեռաւ: — Ո՞վ էր Մեհրուժան, եւ ի՞նչ ըրաւ: Ի՞նչպէս պատժուեցաւ:

Ի. ԴԱՍ. — Վ Ռ Ա Մ Շ Ա Պ Ո Ւ Հ

Վ Ռ Ա Մ Շ Ա Պ Ո Ւ Հ

39. Վառաձապունի խերացի և ուսումնասիր թա-
գաւոր մըն էր, որով ինքզինք սիրցուցած էր ո՛չ
թէ միայն Հայերուն, այլ նաեւ Պարսիկներուն,
որոնց հետ բարեկամութեամբ կապուեցաւ :

40. Վառաձապունի ամենէն երեւելի գործն էր
հայկական դպրութեան ծաւալման համար ըրած
ջանքերն ու բացած դպրոցները :

Պատմած. — ՀԱՅ ԳՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԸ

Վառաձապունի ժամանակ Հայոց կաթողիկոսն էր Ս.
Սահակ : Ասիկա իր գործակիցներէն Ս. Մեսրոբի հետ
գիշեր ցորեկ կը մտածէր հայերէն գրեր հնարելու վրայ,
քանի որ մինչեւ այն ատեն հայերէն գիր չունենալուս
պատճառով յունարէն կամ ասորերէն և կամ պարսկե-
րէն գրեր կը գործածէինք : Իսկ լեզուին գալով՝ թէ և
հայերէն լեզուն գոյութիւն ունէր, բայց գրերու բա-
ցակայութեան պատճառով մեր նախնիքներն ստիպուած
էին այդ երեք լեզուներն իրրեւ սրաշտօնական լեզու ըն-
դունիլ թէ՛ կրօնական արարողութիւններու և թէ ար-
տաքին յարաբերութիւններու համար :

Վերջապէս Ս. Մեսրոբ երկար ճամբորդութիւններ
կատարելէ և զանազան ազգերու գրեր ուսումնասիրելէ
ետք՝ հայերէն գրերն հնարեց : Ասոր վրայ Վառաձապուն
Թագաւոր, Ս. Սահակ հայրապետ ու Ս. Մեսրոբ վար-
դապետ ձեռք ձեռքի տուած՝ սկսան դպրոցներ բանալ,
աշակերաններ հասցնել մէկ կողմէ, և միւս կողմէ Ս. Սա-
հակի, Ս. Մեսրոբի ու իրենց աշակերաններու ջանքերով
հայերէնի թարգմանուեցաւ Աստուածաշունչը :

Հայ գրականութեան ամենէն նշանաւոր շրջանն ե-
ղաւ այս ժամանակը, որ կոչուեցաւ՝ Ոսկեդար :

Հարցարան. — 39. Ի՞նչպէս թագաւոր էր Վառաձապունի : —
40. Ի՞նչ երեւելի գործ ըրած է : — Ի՞նչ գիր և ի՞նչ լեզու կը
գործածուէր գրերու գիւտէն առաջ : Ո՞վ հնարեց հայերէն գրերը :
Որո՞նք էին գործակիցները :

ԻԱ. ԴԱՍ. — ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՑՄԱՆԿՈՒՄԸ

41. Արշակունեաց հարստութեան վերջին թագաւորն եղաւ Վառաձապուհի որդին՝ Արտաշէր, որ Ս. Սահակի հետ միասին գերի ինկաւ Պարսիկներու ձեռք։

42. Պարսիկներու բուն նպատակն էր Հայոց թագաւորութիւնը ջնջելով բոլոր Հայերը կրակապաշտ դարձնել և իրենց մէջ ձուլել։

Պատմած. — ԿՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՆՍԾԱՆՔ

Հայերը կրակապաշտ դարձնելու համար Պարսից Յազկերտ Բ. թագաւորը նախ Յոյներու կամ Հուսիներու վրայ յարձակեցաւ, որպէս զի անոնք՝ իբրեւ քրիստոնեաց ազգ՝ չկրնան օգնել Հայերուն. ետքը՝ հայ զօրքերն ու նախարարներն իրեն օգնական տուաւ, Հոնաց դէմ պատերազմելու համար, բայց պատերազմէ ետք բոլորն ալ վար դրաւ, որպէս զի Հայաստանի մէջ իր նպատակին դէմ դնող ուժ մը չգտնուի։ Այս միջոցին Յազկերտ իր Դենշապուհ իշխանը Հայաստան ղրկեց, Հայերն համոզելու և պարսկական կրօնքն ընդունել տալու համար. բայց երբ թագաւորն իմացաւ, որ անկարելի է համոզել Հայերը, այս անգամ իր Միհրներսէ հազարաւոր թուղթ մը ղրկեց Հայերուն, մէկ կողմէ գովելով իրենց՝ պարսկական՝ կրօնքը, իսկ միւս կողմէ քննադատելով ու վար դարձնելով քրիստոնէութիւնը։ Այս թղթին մէջ բաւեալ էր նաեւ, որ Հայերը կա՛մ պէտք է կէտ առ կէտ պատասխանեն եղած քննադատութեան, և կամ բոլորն ալ պէտք է պարսկական կրօնքն ընդունին։

Հայաստանի մէջ մնացած նախարարներն ու բոլոր

եպիսկոպոսները, նոյնպէս և նշանաւոր քահանաներ Ս. Յովսէփ կաթողիկոսի նախագահութեան տակ ժողով մը գումարելով, խիստ և մերժողական պատասխան մը տուին Միհրներսէի, պախարակելով անոնց հաւատքը։

Հարցարան.— 41. Ո՞վ եղաւ Արշակունեաց վերջին թագաւորը։— 42. Ի՞նչ էր Պարսից նպատակը։ = Ի՞նչ միջոցներով Պարսիկները կ'ուզէին կրակապաշտ ընել Հայերը։ Ի՞նչ դիւր բռնեցին Հայերը։

ԻԲ. ԴԱՍ. — ԲԱՋՆ ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

43. Վարդան Մամիկոնեան Ս. Սահակի թոռն էր և Հայոց սպարապետ, որ իր ազգը փրկելու համար երեսանց քրիստոնէութիւնն ուրացաւ, բայց սրտով հայ քրիստոնեայ մնաց։

44. Վարդանի հետ ուրիշ խումբ մը նախարարներ ալ սուս կրակապաշտ ձեւացան, իրենց մէջ երգում ընելով սակայն հաւատարիմ մնալ քրիստոնէութեան։

Պատմած. — ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Յազկերտ Հայոցմէ եկած խիստ պատասխան իմունալով, սաստիկ դուրացաւ, և հրաման բրաւ հայ նախարարներն իր սաջեւ բերել։ Նախարարները Ս. Յովսէփ կաթողիկոսին խոստանալով հաստատուն մնալ իրենց հաւատքին վրայ, ճամբայ ելան։ Պարսկաստան հասնելով, ներկայացան թագաւորին, որ բոլորն ալ սաստելով հրամայեց պարսկական կրօնքն ընդունիլ. բայց նախարար-

ՔԱՋՆ ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

ներն հակառակեցան: Ասոր վրայ Յազկերտ ձիառաջայն խորհուրդ մը յղացաւ. բոլորն ալ հեռաւոր տեղեր աքսորել, եւ Հայաստանը հիմնադրապէս լնել: Սակայն պարսկացած իշխաններէ մէկն տախտակ խմբաւորով, անմիջապէս հայ նախարարներու քով վազեց, եւ խնդիրը պարզելով՝

խորհուրդ տուաւ երեսանց կրակապաշտ ձեւանով, մինչեւ որ նորէն Հայաստան երթան եւ զօրաւոր բանակ մը կազմելով դէմ դնեն Պարսից:

Այսպէս ալ եղաւ:

Հայ նախարարները ձեռք ձեռքի տալով իրենց բոլոր ուժերը միացուցին, եւ Վարդանի նախագահութեան տակ պատերազմական ժողով մը գումարելով՝ որոշեցին մինչեւ իրենց վերջին շունչը դիմադրել Պարսից:

Տղմուտ դեաին քով սկսաւ պատերազմը:

Վարդան քաջ սպարապետը մէկ կողմէ աջ ու ձախ կը յարձակէր, իսկ միւս կողմէ բանակը կառավարելով հրամաններ կ'արձակէր ու սաստիկ ջարդ կուտար թշնամիին: Բայց վերջապէս ինք ալ վիրաւոր ինկաւ ու իր ընկերներուն հետ նահատակուեցաւ:

Հարցարան. — 43. Ո՞վ էր Վարդան: Ինչո՞ւ քրիստոնէութիւնն ուրացաւ: — 44. Մինակ Վարդանն ուրացաւ: — Վարդանանց պատերազմն ի՞նչպէս կատարուեցաւ:

ԻԳ. ԴԱՍ. — ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

45. Վարդանի եղբորորդին էր Վահան, որ աղայութեան ժամանակ Պարսիկներու ձեռք գերի ինկած էր, բայց ազատուելով Վրաստան անցած եւ այնտեղ մեծցած:

46. Վահան Հայաստան գալով՝ նախարարներու կողմէ Հայոց սպարապետութեան պաշտօնին կոչուեցաւ, եւ Պարսից դէմ վարած յաղթական պատերազմներէն ետք մարդպանութեան բարձրացաւ:

ՎԱՀԱՆ ՄԱՍԻԿՈՆԵԱՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Պատկեր. — ՎԱՀԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԸ

Վահան սպարապետութեան կոչուելէ հտը խմանալով որ Պարսիկները Հայաստան կ'արշաւեն, Յովհան Մանգակունի կաթողիկոսը հեռաւ՝ անոնց դէմ պատերազմի գնաց, և աղէկ դատ մը տալով յաղթական ետ դարձաւ։ Պարսիկները Վահանէն վրէժ լուծելու համար միշտ կը հետապնդէին զայն։ Օր մըն ալ Վահանը ծուղակը ձգելով յարձակեցան վրան։ Բայց քաջ սպարապետն իր փոքրաթիւ զօրքերով ու գիւղացիներու օգնութեամբ ո՛չ միայն զխնդրեց պարսկական զօրաւոր բանակին, այլ և անոնցմէ շատերը կոտորելով, մնացած մասն ալ ցրուեց փախուց։

Այս միջոցին պարսկական զաւին վրայ բարձրացաւ

Վաղարշ, որ իր և զբացի երկիրներուն միջեւ տեղի ունեցած անկերջ խռովութիւնները դադարեցնելու համար մարդ զրկեց Վահանին, և հաշտութիւն խոստացաւ։ Վահան հաշտութեան համար երեք պայման դրաւ. առաջին՝ քրիստոնէութեան դէմ եղած հալածանքը վերցնել, երկրորդ՝ անարժան և դատաճան մարդոց պաշտօն չտալ, և երրորդ՝ զսպարապետութիւններու ակամջ չկախել։ Վաղարշ այս երեք պայմաններն ալ ընդունեց, և հաշտութիւնը կնքուեցաւ, որուն վրայ Վահան՝ Հայոց մարդպան կարգուեցաւ։

Հարցարան. — 45. Ո՞վ էր Վահան։ — 46. Ի՞նչ պաշտօններ ունեցաւ։ — Ի՞նչ պատերազմներ ըրաւ Վահան։ Ի՞նչպէս հաշտուեցաւ Պարսից հետ։

ԻԴ. ԴԱՍ. — Գ Ա Յ Լ Վ Ա Հ Ա Ն

47. Մամիկոնեան ցեղէն էր Գայլ Վահան, որ իր տարօրինակ քաջութեան պատճառով Գայլ անունն ստացաւ։

48. Գայլ Վահանի ամենէն նշանաւոր գործն եղաւ Տարօնի պաշտպանութիւնն ու Պարսիկներու տուած ջարդը, երբ ասոնք ահագին բանակով Տարօնի վրայ յարձակում կ'ընէին։

Պատկեր. — ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱՐՇԱԽԱՆՔ

Հայերն իբրեւ միակ քրիստոնէոց ազգ Արեւելքի ճամբուն վրայ, իրենց սուրբ հաւատքին համար միշտ յարձակումներու ենթակայ եղած են։

ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ

Երբ Պարսիկները պահ մը դադարեցան Հայաստան արշաւելէ, նոր թաց աւելի վատթար ազդ մը մէջտեղ ելաւ, և Հայաստանը քարուքանդ ըրաւ: Այս ազգն էր՝ արաբական ազգը: Արաբներն իրենց վայրագութիւնն այնչափ յառաջ տարին, որ մինչեւ իսկ հայ նախարարներն ու մեծամեծները Նախիջևանի եկեղեցին լեցնելով

կրակի տուին զայն: Այսպէս՝ հաւատքի համար Արաբներն ամէն օր կը նեղէին Հայերը: Հայոց մէջէն անոնք որ հաւատարիմ կը մնային իրենց ազգին ու եկեղեցիին, կը խողխողուէին անխնայ, ինչպէս մեր օրերուն մէջ ալ ճիշտ մի և նոյն պատճառներով մի և նոյն բարբարոսութիւնները գործուեցան:

Հայերն արաբական արշաւանքներու զօրաւոր կերպով դիմադրեցին այն ատեն միայն, երբ Բագրատունեաց հարստը ինն հասաւառուեցաւ Հայաստանի մէջ:

Հարցարան.—47. Ո՞վ էր Դայլ Վահան եւ ինչո՞ւ «Դայլ» կոչուեցաւ:—48. Դայլ Վահանի ամենէն նշանաւոր գործն ի՞նչ եղաւ:—Հայերն ինչո՞ւ յարձակումներու ենթարկուեցան Արաբներէ: Որո՞նք դիմադրեցին այս յարձակումներու:

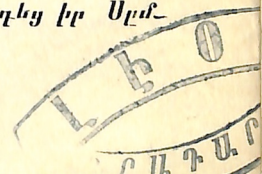
ԻԵ. ԴԱՍ. — Ա Շ Ո Տ Ա.

49. Բագրատունեաց հարստութեան առաջին թագաւորն եղաւ Աշոտ Ա., Սմբատ Խոստովանողի որդին:

50. Ասիկա խելացի և քաղաքագէտ մէկն ըլլալով, Հայաստանի բոլոր թշնամիներուն հետ հաշտութիւն կնքեց, և խաղաղութեամբ կառավարեց երկիրը:

Պատմած. — ԱՐԾՐՈՒՆԵԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ Ը

Աշոտ Ա. փ մեռնելէն ետք իրեն յաջորդեց իր Արմաւազ որդին:

Սմբատ Ա. ի ժամանակ Արաբները նորէն սկսան արշաւել Հայաստան . բայց Սմբատ ամէն անգամ ալ կա՛մ յաղթութեամբ և կամ հաշտութեամբ ետ կը դարձնէր զանոնք :

Սմբատի օրով Հայոց ամենէն մեծ թշնամիներն էին՝ Ատրպատականի Աֆշին ու Եռասուֆ իշխանները , երկու արիւնկզակ եղբայրներ :

Եռասուֆի Ատրպատականի իշխան եղած ժամանակն էր , երբ օր մը Վասպուրականի Գազիկ Արծրունի իշխանը , որ Սմբատի քեռորդին էր , չնչին բանի մը համար նեղանալով Սմբատէն՝ զնաց փախաւ Եռասուֆի քով : Եռասուֆ՝ որպէս զի թէ՛ Հայոց մէջ խռովութիւն ձգէ և թէ Գազիկը բոլորովին իրեն կապէ , անոր գլխուն թագ դնելով Վասպուրականի թագաւոր անուանեց : Անկէ ետք Եռասուֆ ու Գազիկ միացած՝ աւերակ դարձուցին Հայաստանը , մէկ կողմէ ջարդելով բնակիչները , և միւս կողմէ այրելով չէն քաղաքներն ու գիւղերը :

Գազիկ Հայաստանի ողբալի վիճակը տեսնելով խիզճը շարժեցաւ վերջապէս , և ուղեց Սմբատի հետ հաշտուիլ . բայց Սմբատ՝ դաւաճանի մը բարեկամութիւնը մերժեց : Ասոր վրայ Գազիկ իր մեղքը քաւելու համար Աղթամարի հոյակապ եկեղեցին չինել տուաւ իր ծախքով :

Հարցարան. — 49. Ո՞վ եղաւ Բաղրատունեաց առաջին թագաւորը : — 50. Ի՞նչ գործ տեսաւ Աշոտ : — Ի՞նչպէս հաստատուեցաւ Արծրունեաց թագաւորութիւնը : Յետոյ ի՞նչ ըրաւ Գազիկ :

ԻԶ. ԴԱՍ. — ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹ

51. Սմբատի որդին՝ Աշոտ Բ.՝ լսելով որ իր հայրն Եռասուֆի հրամանով սպաննուած է , անոր վրէժը լուծելու համար Եռասուֆի զօրքերուն վրայ յարձակեցաւ , և բոլորն ալ դուրս վռնտեց Հայաստանէ :

52. Աշոտի յաղթութիւններուն լուրը շուտով իմացան հայ նախարարները , և անմիջապէս թագաւոր պսակեցին զայն :

Պատմած. — ՆԵՐՔԻՆ ԽՈՌՈՒԹԻԹԻՆԵՆԵՐ

Աշոտ Բ. արտակարգ ուժի տէր մէկն էր , անոր համար ալ Երկաթ կոչուեցաւ : Բայց հակառակ իր երկաթէ բաղուէներուն՝ հայ նախարարներու մէջ ծագած խռովութիւնները , իր ազդակմաներուն մէջ յառաջ եկած չար նախանձը , և հայկական գահին դէմ նիւթուած սուկալի դաւադրութիւնները ջլատեցին զինք : Հայ մարդիկ փոխանակ իրարու հետ միանալով Արաբացիներու նման ահաւոր թշնամիի մը դէմ պատերազմելու , իրարու վրայ յարձակիլ սկսան , որուն հետեւանքն եղաւ մէկ կողմէ Եռասուֆի նորանոր արշաւանքներն ու աւերածութիւնները , իսկ միւս կողմէ սարսափելի սովը , որ Հայաստանի պատահած ողորմելի թշուառութեան վրայ անգուլթ հարուած մըն ալ աւելցուց . . .

Վերջապէս Հռոմներն օգնութեան հասան Աշոտի . բայց ուշ էր արդէն . Հոան զի Աշոտի հօրեղբորորդին՝ դաւաճանն Աշոտ՝ Գազիկ Արծրունիէն օրինակ տանելով

ԱՇՈՏ ԵՐԿԱՅ

միացաւ Եռասուֆի հետ, և անկէ Հայոց թագաւոր անուանուելով մտաւ Հայաստան: Երկու բանակներու միջեւ արիւնհեղութիւնն սկսաւ, որ՝ հակառակ Յովհան Կաթողիկոսի միջամտութիւններուն ու ձեռք բերած հաջտութեան, տարիներ տեւեց, դժբախտաբար: Հայաստանի ներքին խռովութիւններն՝ արտաքին ո՛ր և է

Թշնամիի յարձակումներէն աւելի՛ մնաստկար եղան աղ-գին. ահա ա՛յս է որ մեր տունը քանդեց...

Հարցարան. — 51. Ո՞վ Եռասուֆի զօրքերը վռնտեց Հայաստանէ: — 52. Ի՞նչպէս թագաւոր պատկուեցաւ: — Հայաստանի ներքին խռովութիւններն ի՞նչ էին. ի՞նչ դաւաճանութիւններ կատարուեցան:

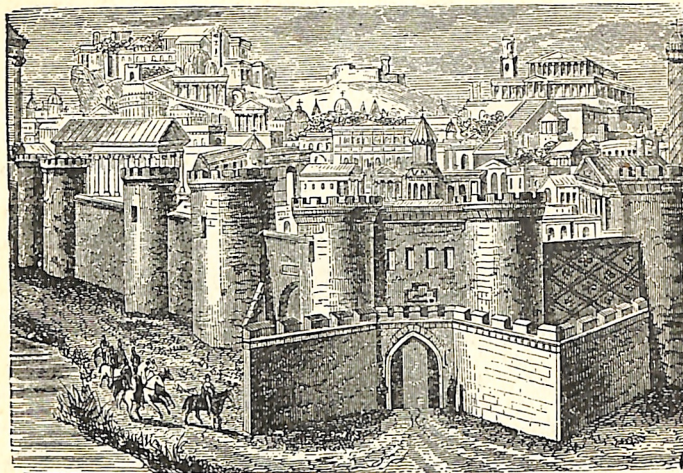
ԻԷ. ԴԱՍ. — ԱՇՈՏ ՈՂՈՐՄԱԾ

53. Աշոտ Գ. շինարար, աղքատատէր, բարեպաշտ և բարեգործ թագաւոր մը ըլլալով՝ Ողորմած մակդիրն ստացաւ:

54. Աշոտ Գ.ի օրով իր Մուշեղ եղբայրը փառասիրութենէ մղուած՝ Կարսի մէջ ինքզինքը թագաւոր հռչակեց, որով հայկական նոր թագաւորութիւն մըն ալ աւերցաւ և կոչուեցաւ Կարուջ քաղաւորութիւն:

Պատմած. — ԱՆԻ ՔԱՂԱՔ

Հայաստանի ամենէն չքեղ քաղաքներէն մէկը, թեւեւ առաջինն իսկ եղած է Անի, իր հոյակապ պալատներով ու բազմաթիւ տաճարներով, կրկնակի պարիսպներով ու բարձր աշտարակներով: Անի՝ թէև շատ դժբեր առաջ հիմնուած, բայց մայրաքաղաքի վերածուած է Աշոտ Ողորմածի օրով: Այս թագաւորը նորանոր շէնքերով ու պարիսպներով ձփնցուցած է զահն. իսկ իր Սմբատ Բ. ու Գագիկ Ա. որդիներն և յաջորդները զանազան շինութիւններով ու մանուսնդ նշանաւոր Մայր

ԱՆԻ ԲԱՂԱՔ

Եկեղեցիի հիմնարկութեամբ գեղեցկութեան դադարմա-
կէան հասուցած են քաղաքը: Այսօր Անիի թէ՛ պա-
րիսպներուն և թէ՛ տաճարներուն վրայ դեռ կը կար-
գացուին իր փառաւոր անցեալը վկայող բազմաթիւ ար-
ձանագրութիւններ:

Կիսակործան պարիսպներ, տւերակ եկեղեցիներ, խոր-
տուրորտ ճամբաներ, բնակարաններու ու ձիթահանքե-
րու հետքեր, քաղաքին քովէն ողբալով անցնող Ախուր-
եան գետին վրայ ձգուած բայց հիմա փլած երկյարկանի
կամուրջ մը, ու ամայութիւն, տխուր ամայութիւն: Այն
հազարամէկ եկեղեցիներէն, որոնց անունով ժամանակին
երգում կ'ընէին սեղանիք ու դրացիք, հազիւ մնացած
են մէկ քանին:

Հարցարան. — 53. Ինչո՞ւ «Ողորմած» կոչուեցաւ Աշոտ Գ:
— 54. Ի՞նչ է Կարուց Թագաւորութիւնը: — Ի՞նչպէս տեղ է Անի:

ԻԸ. ԴԱՍ. — ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՄԲԱՏ

55. Յովհաննէս Սմբատ թագաւորական դահը
բարձրանալուն, իր Աշոտ եղբայրը՝ չար նախանձէ
դրբուած՝ մի քանի անգամներ յարձակեցաւ Անիի
վրայ, և երկրին մէկ մասը ձեռք անցընելով միայն
կարելի եղաւ հաշտութիւն մը գոյանալ երկուքին
միջեւ:

56. Այս միջոցին Յունաց (Հռոմներու) զօր-
քերն Ափսաղներու գէմ մղուած պատերազմէ վե-
րագառնալով՝ Հայաստանի վրայ կուգային: Սմբատ՝
պատերազմէ վախնալուն՝ անմիջապէս նամակ մը
ղրկեց Յոյներուն և խոստացաւ իր մեռնելէ ետք
անոնց տալ Անին:

Պատմած. — ՎԵՐՋ ԱՐԾՐՈՒՆԵԱՅ ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ

Մինչդեռ Սմբատ իր թոյլ ու վախկոտ բնաւորու-
թեամբ Անին և ամբողջ Հայաստանը Յոյներու յանձնե-
լու խօսք կուտար, անդին՝ Վասպուրականի մէջ՝ ար-
գէն եղած վերջացած դէպք մը կը յուզէր ժողովուրդը.
— Արծրունեաց Սենեքերիմ թագաւորը սասաիկ նեղ-
ուելով Թաթարներու արշաւանքներէն, իր որդիներէն
մին Յունաց Վասիլ կոչարին զրկեց, խնդրելով որ գայ
իր երկիրը գրաւէ, և իր ու իր մարդոց բնակութեան
համար ալ Սեբաստիա քաղաքը՝ շրջակայ գիւղերով՝ իրեն
տայ: Կայսրը շատ ուրախացաւ այս առաջարկութենէն,
և անմիջապէս կատարեց Սենեքերիմի փափաքը: Այսպէ-
սով վերջ գտաւ Վասպուրականի Արծրունեաց թագա-
ւորութիւնը:

Թաթարներու Հայաստանի մէջ գործած խժոժութիւններն անկարելի է գրչով նկարագրել . հո՛ւր ու սուր , դիակներու կոյտեր ու միասցող աւերակներ . ասո՛նք են եղած իրենց բոլոր քաջագործութիւնները . իրենց ոտք կոխած տեղը՝ խոտերն անգամ չորցած են . . .

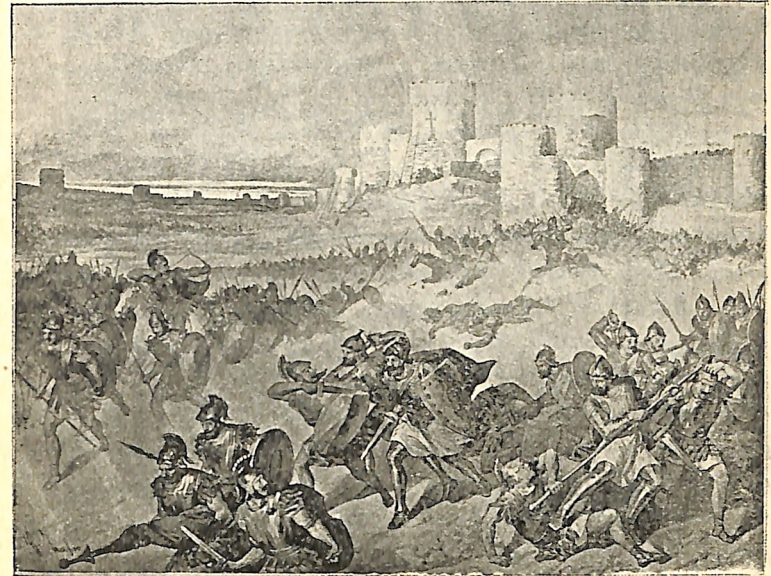
Թաթարական այս արշաւանքներու ժամանակ Պարսիկներն ալ գործի վրայ գտնուած են : Վասպուրականի Բերկրի քաղաքին պարսիկ քաղաքապետը մարդաշատ խորութեամբ փոս մը փորել տալով՝ հայ ու յոյն զերիներու արիւնով լեցնել տուած , ինք ալ մէջը մանկելով լուացուած է . . .

Հարցարան. — 55. Սմբատի ու Աշոտի միջև ի՞նչ պատահեցաւ : — 56. Ի՞նչ պատարակելի խոստում ըրաւ Սմբատ : — Արծրունեաց Թաղաւորութիւնն ի՞նչպէս վերջ գտաւ : Թաթարներն ու Պարսիկներն ինչե՞ր ըրին Հայաստանի մէջ :

Ի Թ. ԴԱՍ. — Գ Ա. Գ Ի Կ Բ.

57. Գագիկ Բ. դժուար պարագաներու տակ թաղաւոր օծուեցաւ . վասն զի մէկ կողմէ Յոյները կը յարձակէին Անիի վրայ , իսկ միւս կողմէ Վեստ Սարգիս իշխանը դաւադրութիւններ կ'ընէր դահին դէմ :

58. Յոյները չկրնալով յաղթանակը տանիլ , Հայերու հետ բարեկամութիւն կեղծեցին և Կ. Պոլիս հրաւիրեցին Գագիկը , որ եղած հրաւերին անկեղծութեան վրայ դժուարութեամբ հաւատալով հանդերձ՝ գնաց , բայց մէ'յ մըն ալ Անիի երեսը չտեսաւ :

ԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՄԸ

Պատմած. — ԱՆԻ ՅՈՅՆԵՐՈՒՆ ԿԸ ՅԱՆՁՆՈՒԻ

Թուլամորթ Յովհաննէս Սմբատի խոստումը չէին մոռցած Յոյները . և երբ Սմբատի մահուան լուրն ստին , Միքայէլ կայսրն անմիջապէս մարդ զրկեց Հայաստան , պահանջելով Անի քաղաքը : Հայերը բնականաբար մերժեցին կատարել վախկոտ թագաւորի մը կողմէ տրուած այդ տեսակ խոստում մը , և Անիի առջև բուռն կերպով կռուեցան յունական զօրքերու դէմ , որոնց վերջերէն հոսած արիւնը կարմիր ներկեց Ախուրեան գետը : Այս պատերազմի ժամանակ մեծ քաջութիւն ցոյց տուաւ Վահրամ Պահլաւունի սպարապետը , որ դաւաճան Վեստ

Սարգսի լարած բոլոր մեքենայութիւններն ոչնչացնելու համար նախարարներն ու Պետրոս կաթողիկոսը հրաւիրելով՝ Գաղիկ Բ. ը թագաւոր օժել տուաւ : Վեռա Սարգիս թէեւ պահ մը հնազանդեցաւ թագաւորին , բայց գաղանի կերպով յարաբերութեան մասա Յոյներու հետ , և խորհուրդ տուաւ անոնց գալ գրաւել Անին : Յոյները մեծ բանակով եկան մտան Հայաստան . բայց Գաղիկ ահազին կոտորած տալով անոնց , բոլորն ալ ցրուեց փախուց : Ասոր վրայ Յոյները բոլորովին յուսահատ՝ Վեռա Սարգսի օգնութեամբ Հայերու հետ բարեկամութիւն կեղծեցին , և իրենց նոր կայսրը՝ Կոստանդին Մանուէլ քոս՝ նամակ գրեց Գաղիկի , հրաւիրելով Կ . Պոլիս : Գաղիկ անմիջապէս հասկըցաւ կեղծիքը , և միտքեց երթալ . բայց Վեռա Սարգիս ու իր հետեւողներն Հայոց կաթողիկոսին հետ միացած համոզեցին Գաղիկը , հակառակ Վահրամ Պահլաւունի բարի և զգուշացուցիչ խրատներուն : Վերջապէս Գաղիկ գնաց Կ . Պոլիս . բայց այն երթալն էր . մէջ մըն ալ ետ չգարծաւ : Իսկ Յոյները՝ Վեռա Սարգսի ու Պետրոս կաթողիկոսի դաւադրութիւններով եկան գրաւեցին Անին , որով վերջ գտաւ Բագրատունեաց հարստութիւնը :

Հարցարան. — 57. Գաղիկ Բ. ի՞նչ պարագաներու տակ Թագաւոր օժուեցաւ . — 58. Գաղիկ ի՞նչպէս գերի մնաց Յոյներու ձեռք : = Յոյներն ի՞նչպէս գրաւեցին Անի քաղաքը :

Լ. ԴԱՍ. — ԳԱԳԻԿ Բ.Ի ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆՆԵՐԸ

59. Գաղիկ Յոյներու ձեռք անցնելէ ետք Հայաստանի վիճակը շատ ախուր եղաւ : Այս անգամ Պարսիկները կամ Պարսկաստանի ճամբով եկած Սէլճուքեաններն էին , որ Հայաստանի չէն մնացած քաղաքներն ու գիւղերը մոխրի կը վերածէին :

60. Պարսիկներու , այսինքն՝ Սէլճուքեաններու Տուղրիլ ու Արիապրան արիւնարբու թագաւորները թիզ մը հող չձգեցին Հայաստանի մէջ առանց արիւնով ներկելու :

Պատեալ. — ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ (ՍԷԼՃՈՒԹԵԱՆ)
ԱՐՇԱԽԱՆՔՆԵՐ

Անգամ մը որ Հայաստան տուանց թագաւորի մնաց , և հաւատարիմ իշխաններն ու նախարարները մէջ մէկ կողմ փախած ապստամբած էին , դարմանալով թշնամիներն սկսան աղտոտ համարձակ յարձակիլ Հայաստանի վրայ : Այս թշնամիներէն գլխաւորն էր Պարսից Տուղրիլ թագաւորը , որուն զօրքերը վեց եօթն տարի շարունակ ապստամկեցին Հայաստանը , և իրենց քաղած տեղերը մոխիր դարձուցին ամայացուցին : Տուղրիլ այս եղածներէն չբաւականանալով՝ ինք ալ մասնակցեցաւ կոտորածներու ու աւերումներու , և եկաւ պաշարեց Մանուէլերու քաղաքը , բայց չկրցաւ գրաւել . ուստի ետ դառնալով իր վրէժն տուաւ Արծկէի բնակիչներէն :

Տուղրիլի մեռնելէն ետք իր Ալփաւան եղբորորդին գահ բարձրացաւ : Ասիկա Տուղրիլէն աւելի անդուծ և

աւելի բարբարոս մարդ մըն էր, որուն առաջին գործն եղաւ Անին զրաւել ու բնակիչները ջարդել. և երբ կը պատրաստուէր Կարսի Գաղիկ թագաւորին վրայ ալ քալել, Գաղիկ վարպետութիւնով մը աղաւեցաւ այս փորձանքէն, և գնաց հաստատուեցաւ Փոքր Հայոց Ծամբնդաւ բերդին մէջ, որ Յոյներու կը պատկանէր. ինք ալ փոխարէն Կարսը տուաւ անոնց: Այսպէսով վերջ գտաւ Կարուց թագաւորութիւնը: Անկէ ետք Հայաստանի վրայ նորէն արշաւեցին Թաթարները, և Տուղրիլի նման գաղաւթներու ձեռքերէն աղաւաւած մասերը քարուքանդ ըրին:

Հարցարան. — 59. Ի՞նչ եղաւ Հայաստանի վիճակը, երբ Գաղիկ գերութեան մէջ էր: — 60. Որո՞նք էին զլխաւոր թշնամիներն եւ ի՞նչ ըրին: — Տուղրիլ ու Արխաւան ի՞նչ չարիքներ հասուցին Հայաստանի: Ի՞նչ եղաւ Կարուց թագաւորութիւնը:

ԼԱ. ԴԱՍ. — ՌՈՒԲԵՆԵԱՆՅ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

61. Հայաստանի վրայ գիշատիչ գաղաններու նման արշաւող ու չէն քաղաքներն աւերելով բնակիչները կրակի ու սուրի մատնող բարբարոսներու ձեռքէն աղատուելու համար՝ Հայաստանի ժողովուրդը գաղթականութեան գիմեց, ինչ որ ըրաւ մեր օրերուն, կրկնուած խժդժութիւններէ ահաբեկ:

62. Այս միջոցներուն՝ Ռուբէն անունով իշխան մը Կիլիկիա գաղթած Հայերն ապստամբութեան մղելով հայկական ազատ կառավարութիւն մը հաստատեց, որ եղաւ Ռուբինեանց հարստութեան հիմը:

ՌՈՒԲԵՆ ԻՇԽԱՆ

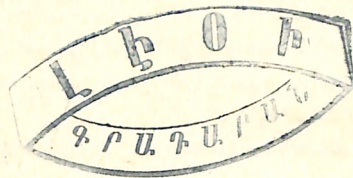
Պատմած.—ՌՈՒԲԵՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

Պարսկական, արաբական ու թաթարական արշաւանքներէ զատ՝ Հայաստան շատ նեղուեցաւ նաեւ յուսական արշաւանքներէ:

Յոյները մահմետականներու նման կը բռնադատէին

Հայերն իրենց դաւանանքը փոխել և յունադաւան ըլլալ, որպէս զի կարելի ըլլայ Հայոց բոլոր երկիրները դեռութեամբ գրաւել: Այս պատճառով Հայերու և Յոյներու միջև մեծ տառապանքներ կար, և Յոյներն Անին ձեռք անցնելէ հաք ո՛չ միայն Գաղիկ Բն աքսորեցին, այլ և վատաբար սպաննեցին զայն: Արդ՝ Գաղիկի ազգականներէն մէկը, Ռուբէն, որ Գաղիկի հետ կը բնակէր, այս դէպքին վրայ սաստիկ զայրացած՝ անցաւ Կիլիկիա, ուր ապաստանած Հայերն համոզելով զինուած խումբեր պատրաստեց, և Տաւրոս լեռները բարձրանալով Յոյներու դէմ ապստամբեցաւ: (Կիլիկիա այն տանն Յոյներու կը պատկանէր): Յոյները չկրնալով դէմ դնել Ռուբէնի խումբին, կամաց կամաց քաշուեցան. իսկ Հայերը Ռուբէնի առաջնորդութեամբ նոր և ազատ կառավարութիւն մը հաստատեցին հոն, իրենց հնազանդեցնելով՝ տեղացի բնակիչները: Այսպէսով Հայաստանի համար ցնծութեան նոր դարազուլ մըն ալ բացուեցաւ, և հիմնուեցաւ Ռուբինեանց հարստութիւնը:

Հարցարան.— 61. Հայաստանի ժողովուրդն ի՞նչ ըրաւ երբ սաստիկ նեղուեցաւ հալածանքներէ:— 62. Ո՞վ հիմնեց Ռուբինեանց հարստութիւնը:— Հայերու և Յոյներու յարաբերութիւններն ի՞նչպէս էին: Ի՞նչպէս ապստամբեցաւ Ռուբէն:

ԼԲ. ԴԱՍ. — ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԻՇԽԱՆ

63. Ռուբէնի մեռնելէն ետք Հայոց իշխանութեան ղեկը ձեռք առաւ իր որդին՝ Կոստանդին, որ Յոյներու ձեռքէն շատ տեղեր գրաւելով ընդարձակեց հայկական երկիրը:

64. Կոստանդինի իշխանութեան ժամանակ Եւրոպայէ Կիլիկիա մտաւ Խաչակիրներու առաջին խումբը, որուն նիւթական ու բարոյական օգնութիւններ ըրին Հայերը:

Պատմած. — ԽԱՍ.ՉԱ.ԿԻՐՆԵՐԸ

Կոստանդին իշխանի ժամանակ Երուսաղէմ՝ հիմակուան պէս՝ մահմետականներու ձեռք կը գտնուէր, ուրնք հոն գացող ուխտաւորները կը նեղէին: Եւրոպայի քրիստոնեաներն Երուսաղէմ կատարուած բռնութիւններու վերջ մը դնելու համար մասնաւոր բանակ մը կազմեցին, և մասն Կիլիկիա: Այս բանակը կոչուեցաւ՝ Խաչակիրներու քանակ, որուն վրայ ուրիշներ ալ եկան աւելցան ետքէն:

Խաչակիրներն երբ Կիլիկիա մտան, արդէն յոգնած և իրենց պաշարն սպառած էր, այնպէս որ ուսելիքի կողմէ շատ կը նեղուէին: Այս լուրն հասնելով Հայերու ահանջը, սկսան ամէն կողմէ ուսելիք հաւաքել և զրկել անոնց: Ասկէ դատ՝ Կոստանդին իր զօրքերով զնաց միացաւ Խաչակիրներու բանակին, և Անտիոքի պաշարման ժամանակ օգնեց անոնց: Ասոր վրայ Հայերն ու Փռանկները արտոնց կապուեցան իրարու, և խնամութիւններ հաստատեցին իրենց միջև: Ասիկա Հայոց առաջին քայլն եղաւ եւրոպական կեանքի մէջ մտնելու, թէև հին ժամանակ-

ներէ ի վեր Հայերն յարաբերութեան մէջ էին Հռոմայեցիներու և Բիւզանդացիներու հետ :

Հարցարան. — 63. Ո՞վ յաջորդեց Ռուբէնի, եւ ի՞նչ ըրաւ: — 64. Ի՞նչ կարեւոր դէպք պատահեցաւ Կոստանդնի ժամանակ: — Որո՞նք էին Խաչակիրները, եւ ի՞նչ էր իրենց նպատակը: Այս մասին ի՞նչ դեր կատարեցին Հայերը:

ԼԳ. ԴԱՍ. — ԼԵՒՈՆ Ա. ԹԱԳԱՒՈՐ

65. Ռուբէնէ սկսած մինչեւ Կիլիկիայի մէջ հայկական նոր թագաւորութեան մը հաստատուելը՝ մի քանի իշխաններ իրարու յաջորդեցին, երբեմն յաղթելով և երբեմն յաղթուելով:

66. Բայց վերջապէս Լեւոն Բ. իշխանն իր ցոյց առած քաջութիւններուն ու խելացիութեան շնորհիւ Կիլիկիայի Հայոց թագաւոր պսակուեցաւ:

Պատմած. — ԼԵՒՈՆ Ա. ԹԱԳԱՒՈՐ ՌԻԹԻԻՆԸ

Լեւոն Բ. իշխան՝ կառավարութեան զուլս անցնելուն՝ իր քաջութեան տպացոյցները առաւ Իկոնիոնի ու Բերիայի սուլթաններուն դէմ պատերազմելով և անոնց յաղթելով:

Լեւոնի անունն Եւրոպայի մէջ ալ տարածուեցաւ, երբ Եգիպտոսի Սալահէտին սուլթանն Երուսաղէմը քրիստոնեաներու ձեռքէն առնելով կը նեղէր, և որուն համար Եւրոպայէ Խաչակիրներու նոր խումբ մը գալով՝ Լեւոնի օգնութեան կը դիմէր: Լեւոն ամէն կերպով օգնեց այս նոր Խաչակիրներու, և արժանացաւ թագաւորական տիտղոսի ու թագի: Թագադրութեան հան-

ԼԵՒՈՆ Ա. ԹԱԳԱՒՈՐ

դէսը կատարուեցաւ այն ստեղծման մայրաքաղաք Տարսնի Ս. Ստիփա կոչուած մայր եկեղեցիին մէջ. յետոյ Լեւոն թագաւորական տիտղոս փոխադրեց Սիս, և սկսաւ իր անունով հայերէն դրամ կոխել:

Լեւոնի ամենէն նշանաւոր գործն եղաւ Բերիայի սուլթանին դէմ տարած նոր յաղթանակն ու անոր վրայ դրած տուրքը: Սուլթանը Զատիկի չարթու մը Կիլիկիայի սահմանները գալով Լեւոնին մարդ զրկեց, սպառնալով ուրախութիւնը արամութեան փոխել, եթէ Լեւոն իրեն չհաղանդէ եւ տուրք չտայ: Լեւոն՝ առանց այլայլելու՝

այնպէ՛ս մը յարձակեցաւ անոր բանակին վրայ, որ սուլ-
թանն ու զօրքերը յանկարծակիի բերաւ. անոնց մէկ մա-
սը փախուց, մէկ մասն ալ գերի բռնեց. և՛ որպէս զի
սուլթանը պատժէ՝ ծանր տուրք մը դրաւ անոր վրայ:

Հարցարան.— 65. Ռուբէնէ մինչեւ Հայոց նոր թագաւորու-
թեան հաստատուին ի՞նչ ըրին մեր իշխանները:— 66. Ո՞վ եղաւ
թագաւոր: — Լեւոն ի՞նչպէս արժանի եղաւ թագաւորութեան: Ի՞նչ
է իր ամենէն նշանաւոր գործը:

ԼԴ. ԴԱՍ. — ԶԱՊԷԼ ԹԱԳՈՒՀԻ

67. Որովհետեւ Լեւոն մանչ զաւակ չունէր,
մեռնելէն ետք իշխանութիւնն անցաւ իր աղջկան՝
Զապէլի:

68. Զապէլ Անտիոքի Ֆիլիպ իշխանագոյնին հետ
ամուսնանալով՝ միասին թագաւորեց. բայց Ֆիլիպ
Հայոց զգացումները փրաւորող ընթացք մը բըռ-
նելուն՝ հայ պաշտաւականներէ բանտարկուեցաւ:

Պատմած. — Հ Ե Թ Ո Ւ Մ Ա.

Ֆիլիպի մեռնելէն հետք Զապէլն ամուսնացուցին Հե-
թում իշխանի հետ, որ Հայոց թագաւոր պսակուեցաւ:
Հեթում շատ ճարպիկ և քաղաքագէտ մէկն ըլլալուն՝
երկար ժամանակ կռաւարեց երկիրը:

Հեթումի թագաւորութեան ժամանակ Մեծ Հայոց
մէջ մեր ազգայիններն հալածանքի ենթարկուեցան Թա-
թարներէ. այս պատճառով Հայերն ստիպուեցան նորէն
իրենց ստենն ու տեղը ձգել և գաղթել Կիլիկիա: Թա-

ԶԱՊԷԼ ԵՒ ՀԵԹՈՒՄ

թարներն իրենց արչաւանքներուն դէմ դնող ուժ մը
չտեսնելով՝ եկան հասան մինչեւ Կիլիկիայի սահմանները.
բայց Հեթում իր իսկալի ընթացքով թաթար զօրավարին
հետ բարեկամացաւ, և անոնց արչաւանքը կտացուց,
երկիրը փրկելով վերահաս վտանգէ մը: Յետոյ թաթար
ինքնակալին այցելութիւն ստալով՝ մեծ պատիւներով ըն-

դռնուեցաւ և անոր հետ մշտական խաղաղութեան ու զինակցութեան դաշինք հաստատեց :

Այսպիսի գործերով Հելթում սիրելի եղաւ իրեննե-
րուն , և ծերութեան հասակին մէջ վանք մը քաշուելով
իրբեւ ճգնաւոր ապրեցաւ :

Հարցարան.— 67. Լեւոնէ ետք որի՞ անցաւ իշխանութիւնը :
— 68. Որի՞ հետ թագաւորեց : = Ֆիլիպէ ետք ո՞վ թագաւորեց :
Այն ժամանակ ի՞նչ կ'անցնէր Մեծ Հայոց մէջ : Հեթում ի՞նչ ըն-
ծացք բռնեց :

ԼԵ. ԴԱՍ. — Լ Ե Ի Ո Ն Գ .

69. Լեւոն Գ.՝ մեր Թորոս թագաւորին որդին
էր, որ յաջորդեց Կառանդին Ա.ի :

70. Ասոր ժամանակ մաս մը Հայեր՝ Եւրոպայէ
օգնութիւն ուսանալու յուսով՝ ազգովին կաթողի-
կութեան յարեղւ սրտում տուին :

Պատմած. — ԿՐԾՆԱԿԱՆ ՎԷՃ

Լեւոն Ա. թագաւորն արդէն իր չափազանց լատի-
նամոլութեան պատճառով կը քննադատուէր Հայոց գի-
տակից դասէն : Իր յաջորդները զաղամի կամ յայտնի
յարաբերութիւններ սկսան մշակել Հռոմի հետ , անդա-
դար կերպով Հայաստան արշաւող ոչ-քրիստոնէայ տա-
րերու դէմ օգնութիւն սպասելով անկէ , որ սակայն չատ-
սուղի նստաւ մեղի , այնպէս որ սրապական անխիղճ մե-
քենայութիւններու հետեւանքով վրայ տուինք թէ՛ հա-
զարաւոր զոհեր և թէ՛ մեր վերջին տալաւներ՝ Կիլիկիան . . .
Լեւոն Գ.ի ժամանակուան Հայոց կաթողիկոսն Հռո-

մի հետ միանալու համար ծրագիր մը պատրաստած էր ,
զոր կ'ուզէր գործադրութեան դնել . բայց իր մահը վրայ
հասնելով չկրցաւ իրագործել : Լեւոն ժողով մը գումա-
րելով Սիսի մէջ , այս ծրագիրը ներկայացուց եկեղե-
ցականներուն ու իշխաններուն , ստիպելով նոյնու-
թեամբ ընդունիլ զայն : Ժողովի ցրուելէն ետք երբ ծը-
րագիրն ընդունող եկեղեցականներն սկսան անոր գոր-
ծադրութեան , ժողովուրդը բուռն կերպով ընդդիմացաւ
և գործադրութիւնը խախտեց . բայց մայրաքաղաքին
մէջ նոյն բանն ընելու անգոր դանուեցաւ , ուստի՝ ճա-
րհատ՝ վատութեան դիմեց , թշնամիին մատնելով իր
թագաւորն ու կուսակից իշխանները , որոնք անգլթօրէն
սպաննուեցան Պիլարդու թաթար զօրապետին կողմէ :

Հարցարան.— 69. Ո՞վ էր Լեւոն Գ. — 70. Ասոր ժամանակ
ի՞նչ որոշում տուին Հայերը : = Հայերն ի՞նչ կ'ապասէին Հռոմէ ,
եւ ի՞նչ եղաւ ասոր վախճանն : Լեւոն Գ.ի ժամանակ ի՞նչ պախա-
րակելի միջոցի դիմացին Հայերը , եւ ինչո՞ւ :

ԼԶ. ԴԱՍ. — Լ Ե Ի Ո Ն Գ .

71. Լեւոն Գ. աղայ հասակին մէջ յաջորդե-
լով իր հօր՝ Օշին թագաւորի , ո՛չ միայն թոյլ
թագաւոր մը եղաւ , այլ և կրօնական նոր վէճե-
րու դուռ բացաւ :

72. Երեսնամարդութիւնը՝ ուստիկ զայրացած
թագաւորին դէմ , որ երկրին շահերը պաշտպա-
նելու տեղ կրօնական խնդիրներով կը զբաղէր ,
իր մէջէն պատերազմիկ խումբեր կազմելով թըշ-
նամիին վրայ յարձակեցաւ և վանուեց Կիլիկիայէ :

ԼԵՒՈՆ Դ. ԻԲԵՒ ԴԱՏԱԻՈՐ

Պատմած .— ԼՈՒՍԻՆԵԱՆՆԵՐԸ

Լուսինեան տոնը Խաչակիրներու հետ Եւրոպայէ Աւրեւելք մասնով աղնուական գերդաստան մըն էր, որ Երուսաղէմի ու Կիպրոսի գահերուն թագաւորներ տուաւ :

Այս տոնին Գուխտն իշխանը, որ Կիպրոսի Հոնրի Բ. թագաւորին եղբորորդին էր, մօր կողմէ Հայ ըլլալուն և մանաւանդ մօր Լեւոն Բ. թագաւորին ալ թուը՝ Լեւոն Դ. ի մեանելէն ետք «Կոստանդին Բ.» անունով Հայոց թագաւոր պսակուեցաւ : Այսպէսով Լուսինեաններու ձեռք անցաւ հայկական գահը, որ սակայն անվերջ կռուի պատճառ դարձաւ լուսինեան կաթողիկոսներու և հակալուսինեան ազգայնականներու միջև, որուն հետեւանքը շատ դառն եղաւ մեզ համար :

Գուխտն-Կոստանդինէ զատ հայկական գահին վրայ հասող լուսինեան երկրորդ և վերջին թագաւորն եղաւ Լեւոն Ե. Հայոց վերջին թագաւորը :

Այս երկու թագաւորներն ալ՝ իբրեւ մոլեւանդ կաթողիկոսներ՝ Հայոց ազգային ու կրօնական զգայումներուն հակառակ ընթացքի մը հետեւեւումն պատճառով առեկի եղան ազգին : Անոնց դէմ՝ առեկութեան ու ռիսակալութեան աստիճանն ա՛յնքան բարձրացաւ, որ հայ իշխանները Գուխտնն սպաննեցին, իսկ Լեւոնը՝ թշնամիին յանձնեցին :

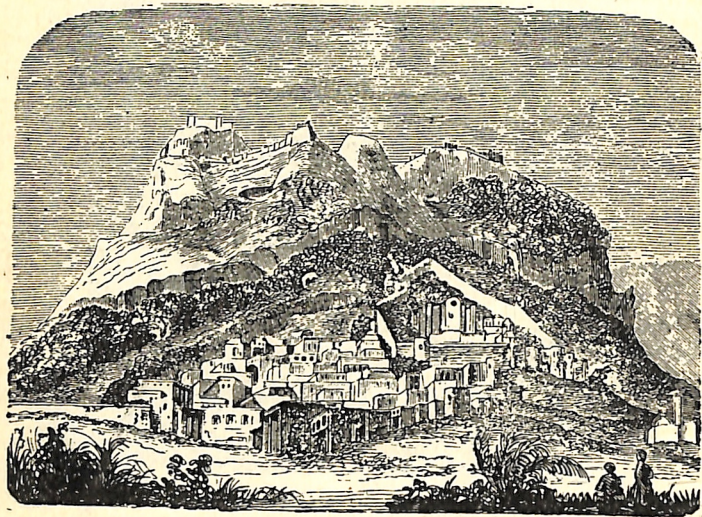
Հարցարան.— 71. Ո՞վ եւ ինչպէս մէկն էր Լեւոն Դ.։— 72.

Ի՞նչ ըրաւ երիտասարդութիւնն։— Ո՞ւսկից եկան Լուսինեանները։ Ի՞նչպէս բարձրացան հայկական գահն, և ի՞նչ ընթացք բռնեցին։ Ի՞նչ եղաւ անոնց վախճանը։

ԼԷ. ԴԱՍ. — ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ Գ.

73. Գուհտոն-Կոստանդնի սպաննումէն ետք ազգայնականները միանալով իսկական հայ իշխան մը բերին, և «Կոստանդին Գ.» անունով թագաւոր նստեցուցին :

74. Նոր թագաւորն հայ ժողովրդին սիրցնելով ինքզինքը, շատ խոհեմութիւնով և երկար ժամանակ կառավարեց երկիրը :

Ս Ի Ս

Պատմած. — ԿԻԼԻԿԻԱ. ՄԱՀԱՄԵՐԶ

Կոստանդին Գ-ի վերջին տարիներուն, հակառակ որ երկար ժամանակներէ ի վեր խաղաղութիւնը հաստատ-

ուած էր երկրին մէջ, մեծամեծ դժբախտութիւններու հանդիսաւորաց դարձաւ Կիլիկիա : Վասն զի ո՛չ միայն կաթոլիկ տարրն սկսած էր նորէն զօրանալ և կրօնական ատելութեան սերմը ցանել թէ՛ հասարակ ժողովրդին և թէ իշխաններուն մէջ, այլ և արաւքին թշնամիներն ալ սկսած էին ամէն կողմէ յարձակիլ Կիլիկիայի վրայ և գրբաւել մի քանի կարեւոր քաղաքներ ու բերդեր : Երկրին ներսերը Թիւրքմէններէ գրաւուած էին . իսկ հարաւային մասն ու ծովեզերքի հայկական ամրութիւններն ամբողջովին անցած էին եգիպտացիներու ձեռք, բացառութիւն կաղմկով Կուիկոս, որ սակայն սուսնձնացած՝ յուսահատական դիմադրութիւններու մասնուած էր : Կոստանդին իր բոլոր ուժը տուած էր մայրաքաղաքին պաշտպանութեան, — թէև անյաջող, — և Կապանի ու Բարձրբերդի տէրերուն հրամայած էր արթուն կենալ և արդիւիւ թշնամիի մօտենալը, քանի որ չէր կրնար՝ ճամբաներու բլուսուած ըլլալուն պատճառով՝ օգնութեան հասնիլ Կուիկոսի պաշարուածներուն : Ծովեզերքի հետ բոլորովին կլաւուած էին յարաբերութիւնները :

Ահա այս վիճակին հասած էր Հայոց վերջին ապստամբը :

Հարցարան. — 73. Գուհտոնէ ետք ո՞ր թագաւոր նստաւ : — 74. Ի՞նչպէս մարդ էր Կոստանդին Գ. : — Ի՞նչ վիճակի հասած էր Կիլիկիա :

ԼԸ. ԴԱՍ. — Լ Ե Ի Ո Ն Ե .

75. Լեւոն Ե. , որ Հայոց վերջին թագաւորն եղաւ , Գուխտն-Կոստանդնի եղբօրորդին էր և անոր պէս հայատեաց կաթողիկ մը :

76. Այս պատճառով երկրին խաղաղութիւնը նորէն վրդովուեցաւ , և աղգայնական ու կաթողիկ կուսակցութիւններու պատկանող Հայերն իրար ուտել սկսան :

Պատմած. — ՎԵՐՁ ՀԱՅՈՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ .

Հայերն իրենց յոյսը փոխանակ իրենց բազումներուն վրայ դնելու , Եւրոպայէ կ'սպասէին ամէն բան . ուստի՝ անդադար և անօգուտ թղթակցութիւններով կ'օրօրուէին :

Մահմուտական բռնակալները խիստ կերպով հակառակ էին այս տեսակ դիմումներու , որպէս զի քրիստոնեայ սրտութիւններէ օգնութիւն չտանալին Հայերը , և դիւրին ըլլար զանոնք բոլորովին նուաճել ու մահմուտական դարձնել : Այս պատճառով՝ քանի՞ Հայերն Եւրոպայի կը դիմէին , ա՛յնքան ալ կը հալածուէին նոյն բռնակալներէն : Այս պարագաներու տակ՝ Հայերն երբ մէկ կողմէ արտաքին թշնամիներէ կը նեղուէին , միւս կողմէ՝ ներքին թշնամիներն հանգիստ չէին տար իշխաններու , որպէս զի ժամանակ դանէին համերաշխութեան գալ և միասին դիմադրել մայրաքաղաքին դռները հասած թշնամի բանակին :

Կրօնական սին վէճերն ու մղեւանդութիւնն ա՛յն ատորձան թուլուցած և միանգամայն կուրցուցած էին Հայերը , որ կաթողիկ թագաւորի մը իշխանութենէն ա-

Լ Ե Ի Ո Ն Ե .

զատուելու համար նախամեծար համարեցին Եգիպտոսի սուլթանին տիրապետութեան տակ մանել . ուստի՝ վատաբար իրենց թագաւորն օտարի ձեռք մասնեցին : Ասով վերջացաւ Հայոց թագաւորութիւնը :

Հարցարան. — 75. Հայոց վերջին թագաւորն ո՞վ էր , եւ ի՞նչպէս մարդ էր : — 76. Ի՞նչ ըրին կուսակցութիւնները : — Ի՞նչպէս վերջացաւ Հայոց թագաւորութիւնը :

ԼԹ. ԴԱՍ. — ՀԱՅՈՑ ԿՐԱԾ ՏԱՌԱՊԱՆՔՆԵՐԸ

77. Մինչդեռ Կիլիկիա իր վերջին թագաւորին գերութեան ականատես կ'ըլլար, անդին՝ Մեծ Հայոց մէջ թաթարական սուրին ու հուրին կը մատնուէին Հայերը:

78. Ասոր համար պէտք է անէծքով յիշել Չարմաղանի ու Լէնկթիմուրի նման դադանները, որոնք ամբողջ Հայաստանն արիւնով ներկեցին:

ՀԱՅՈՑ ԳԱՂԹԸ

Պատմած. — ՀԱՅՈՑ ԳԱՂԹԸ

Հայաստանի գլխուն եկած սարսափներու հետեւանալով՝ ժողովուրդն սկսաւ խուճերով գաղթել օտար եր-

կիրներ: Այս գաղթականութիւններէն ամենէն նշանաւորը՝ Անիի գաղթականութիւնն է, որ մինչեւ Լեհաստան երթալով իրեն համար նոր հայրենիք մը ստեղծեց, և մեծամեծ աւանձնաշնորհումներ ձեռք բերաւ. մինչեւ իսկ հայկական սուանձին գառարաններ հաստատուեցան հոն, և Հայերն իրենց յատուկ ազգային օրէնքներով կը կառավարուէին: Ուրիշ գաղթականութիւն մըն ալ Հունգարիոյ գնաց հաստատուեցաւ, և հոն հայկական նոր քաղաք մը շինեց, որ կոչուեցաւ՝ Հայաքաղաք կամ Կիւլա: Ասոնցմէ զատ՝ եգիպտոս ու Եւրոպայի գոնազան քաղաքներն ալ խումբ խումբ գաղթին բնակեցան Հայերը, ինչպէս՝ Վենետիկ, Լիւթունո, Ամսթերտամ, Մարսել, Ստարախան, Ղրիմ, և ուրիշ տեղեր: Իսկ Օսմանցիներու կողմէ երբ Կ. Պոլիս առնուեցաւ, անոնք՝ մեծամեծ խումբներով Պոլիս հրաւիրեցին հայերը:

Պէտք է յիշել նաեւ Հնդկաստանի ու Ճաւայի գաղթականութիւնները, որոնք Շահարապի կողմէ բռնի կերպով Պարսկաստան տարուած Հայոցմէ կազմուեցան:

Հարցոտան. — 77. Հայոց վիճակն ի՞նչ էր Թագաւորութեան կործանման ժամանակները: — 78. Որո՞նք եղան ամենէն զլուաւոր հալածողները: — Հայերն ինչո՞ւ գաղթականութեան դիմեցին: Ո՞ր երկիրներն հաստատուեցան:

Խ. ԴԱՍ. — ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

79. Հայաստան իր կրած աւերումներէն ու կոտորածներէն ետք՝ ամբողջովին Պարսիկներու ձեռք անցաւ. բայց երկար ժամանակ չկրցան վայելել, այլ Օսմանցիներու արշաւանքներով՝ մեծադոյն մասն ասոնց բաժին ինկաւ :

80. Իսկ Պարսկաստանի վրայ կատարուած ռուսական յարձակումներով՝ ուրիշ մաս մըն ալ Ռուսաց ձեռք անցաւ, ինչպէս նաեւ ռուսելթուրք պատերազմներու հետեւանքով՝ Տաճկաստանի մաս կազմող Հայաստանի շատ տեղերը ռուս կառավարութեան կողմէ գրաւուեցան :

Պատկեր. — ԻՍՐԱԵԼԻ ՕՐԻ

Հայաստանի ժողովրդին քաշած տառապանքներուն վերջ դնելու համար՝ տակէ 200 տարիի չափ առաջ Ս. Էջմիածնի Էջ Յակոբ Զուգացեցի կաթողիկոսին նախագահութեան տակ ժողով մը գումարուեցաւ, և որոշուեցաւ նորէն պապին ու եւրոպական պետութիւններու դիմելով անոնց օգնութեամբ ազատել Հայաստանը : Այս նպատակին համար կաթողիկոսն ու Իորայէլ Օրի անունով Ղարաբաղցի կարիճ մը ճամբայ կ'ան դէպ ի եւրոպա. բայց երբ Պոլիս հասան, կաթողիկոսը վախճանեցաւ, իսկ Օրի միամիտակեան եւրոպա անցաւ : Հոն բաւական տարիներ կենալէ ետք՝ կարեւոր յանձնարարութիւններով ու խոստումներով վերադարձաւ իր երկիրը : Ղարաբաղ համեմուտն՝ մէլիքներն ու ազդեցիկ բէկերը ժողովելով խորհրդ-

դակցեցաւ անոնց հետ : Այս ժողովն որոշեց Օրիի ընկեր տալ իրենց խորհրդակից Մինաս վարդապետը, և յանձնարարեց նորանոր դիմումներ ընել, չմոռնալով նաեւ Ռուսաստանի Մեծն Պետրոս կոչարէն օգնութիւն խնդրել, որ սիրով ընդունեց Հացաց աղաչանքը :

Գործերն այսպէս յաջող կ'երթային, և սրտագամոււորներն իրենց պաշտօնը սրտանց կը կատարէին. բայց օր մըն ալ Օրի հիւանդ ինչապէս մնաւ :

Հարցարան. — 79. Որի՞ օճուք անցած էր Հայաստան : — 80. Ի՞նչպէս Ռուսաց օճուք անցաւ : — Հայաստանի ազատութեան համար ինչե՞ր կատարուեցան : Ի՞նչ գործեր տեսաւ Օրի :

ԽԱ. ԴԱՍ. — ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԵԼԻՔՆԵՐԸ

81. Հայկական Արցախ, Ուտի ու Սիւնիք նահանգները, որոնք հիմակուան Ղարաբաղը կը կազմեն, Օրիի ժամանակ կը կառավարուէին հինգ կիսանկախ իշխաններու ձեռքով :

82. Այս իշխաններէն մէկը կը նստէր Գիւլիստան կամ Թալիշ, երկրորդը՝ Զրաբերդ, երրորդը՝ Խաչէն, չորրորդը՝ Վարանդա, և հինգերորդը՝ Գիլգակ :

Պատկեր. — ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԵԼԻՔՆԵՐՆ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵԱՆ

ԿԸ ԴԻՄԵՆ

Ինքայէլ Օրիի մահուէն ետք՝ ընկերը, Մինաս վարդապետ, իր դիմումները չարունակեց : Մեծն Պետրոս իր

ԴԱԻԹ ԲԷԿ

խառնուժքը կատարելու համար զօրուսը բանակով մը արշաւեց Կովկաս, զրուեց Դարբանդ (=Տէրպէնա) քաղաքը, և մինչդեռ կը պատրաստուէր յարձակիլ Շամախի վրայ, յանկարծ ետ դարձաւ : Հայերն այլ ևս իրենց յոյսը կարելով Մեծն Պետրոսէ, իրենց զլխուն ճարը նայեցան, և Դաւիթ-Բէկ անունով քաջ Հայու մը առաջնորդութեամբ Դարբանդի լեռներուն վրայ ապստամբութեան ու միանգամայն ազատութեան դրօշը պարզեցին :

Ապստամբութիւնը շատ յաջող անցաւ, այնպէս որ չքնակայ Պարսիկներն ու թաթարները կա՛մ հպատակութիւն յայտնեցին հայկական նոր կառավարութեան, և կամ ձգեցին փախան ուրիշ երկիրներ : Այս ուրախութեան միջոցին Դաւիթ-Բէկ մտաւ դժբախտաբար, և յաջորդութեան ցաւալի վէճերն սկսան : Մեծամանաւ

թեան որոշմամբ Դաւիթ-Բէկի աջ բազուկը՝ Մխիթար յաջորդեց վերջապէս : Բայց նախանձաւ կողմը թշնամական դիրք բռնել սկսաւ, և մինչև իսկ Դարբանդի սպառնացող տաճկական բանակին դնաց անձնատուր եղաւ. առով Մխիթարի ուժերը ջլտուեց, և հայկական նորաբողոքը՝ ազատ կառավարութեան առաջադման պատճառ դարձաւ. տաճկական զօրքերն այլ ևս առանց դիմադրութեան հանդիպելու յարձակեցան Մխիթարի վրայ, որ՝ ցաւալի է ըսել՝ հայ դատաճանի մը ձեռքով սպաննուեցաւ :

Հարցարան. — 81. Հայկական ո՞ր նախնականներուն մէջ կ'իյնայ Դարբանդ : Ի՞նչպէս կը կառավարուէր : — 82. Ո՞ւր կը նստէին այս իշխանները : — Ի՞նչպէս պատահեցաւ Դարբանդի ապստամբութիւնը : Ի՞նչ փախճան ունեցաւ :

ԻԲ. ԴԱՍ. — ՀԱՅԵՐԸ ՏԱՀԱՍԵՏԱՆԻ ՄԷ :

83. Երբ Հայաստանի մեծ մասը տաճիկ կառավարութեան ձեռք անցաւ, թաթարական հալածանքները վերսկսան, որուն հետեւանքով ո՛չ միայն Հայերն այլ և Տաճկաստանի միւս բոլոր քրիստոնէայ ազգերը զանազան խժդժութիւններու մատնուեցան :

84. Ռուս կառավարութիւնը քրիստոնէաները պաշտպանելու պատրուակով պատերազմ հրատարակեց Տաճկաստանի դէմ, որ չարաչար կերպով յաղթուեցաւ :

Պատմ. — ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

Հայաստանի մէջ կատարուած բռնի կրօնափոխութիւններ, համարձակ աւաղակութիւններ, մասնաւոր ջարդեր և տանց նման վայրագութիւններ, որոնք Համախառն կառավարութեան գրգռմամբ կը կատարուէին, Հայերը բնաջինջ լնկու հալածակով, ստիպեցին Հայերն իրենց աղագաները բարձրացնել և գիմել եւրոպայի։ Այսպէսով ծագեցաւ Հայկական խնդիրը։

1878-ին զեռ նոր աւարտած էր ուսանթութեւրը սրտերազմը, և Այ-Սթէֆանօսի մէջ եւրոպական զեռաններու ներկայութեամբ հաշտութեան զաշինք կը կնքուէր։ Կ. Պոլսի անպիհներ Պատրիարք Նեքսիս Վարժապետեան՝ Հայոց կրօն առաջանքները հայն զեռանամոզովին ներկայացնելով գործան խնդրեց, և 16-րդ յօդուածը ձեռք բերաւ։ Բայց մի և նոյն տարին Պէրլինի մէջ գումարուած ուրիշ զեռանամոզով մը՝ Այ-Սթէֆանօսի զաշնողրութիւնը Հարափոխելով, մեզ սահմանեցին 61-րդ յօդուածը, որ կ'ըսէ. «Բարձրագոյն Դուռը յանձն կ'առնէ առանց յապաղումի գործադրել այն բոլոր բարեփոխներն ու բարեկարգութիւնները, որ կը պահանջեն հայաբնակ հաշնողներու տեղական պէտքերը . . .»։

Հարցարան. — 83. Երբ Հայաստան տանիկ կառավարութեան մեռք անցաւ՝ ի՞նչ կատարուեցաւ։— 84. Ինչո՞ւ ուսու կառավարութիւնը պատերազմ քրատարակեց Տաճկաստանի դէմ։— Ի՞նչպէս ծագեցաւ Հայկական խնդիրը։ Ի՞նչ է 61-րդ յօդուածը։

ԻԳ. ԴԱՍ. — ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ

85. «Առանց յապաղումի» գործադրուելիք բարենորոգումները մինչեւ հիմա չկատարուելէ զատ՝ խժոժութիւններն աւելցան, որոնք տեղի տուին նախ Հնչակեան և ապա Դաշնակցական Հայ Յեղափոխական երկու կարևոր մարմիններու ստեղծուելուն :

86. Այս մարմինները ժողովրդի ամէն խաւերուն մէջ մտնելով անոնց գիտակցութիւնն արթնցուցին, և յեղափոխութեան սուրբ նպատակն ու բարիքները քարոզեցին :

Պատճառ. — ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐ

Համախիտ կատարութիւնը Հայկական խնդիրը լուծելու նոր միջոց մը գտած էր. այն է՝ Հայաստանը բոլորովին պարզել Հայերէ, և անոնց տեղ ընտելցնել կա՛մ գաղթական Զէրքէսներ, և կա՛մ՝ Քիւրտներ : Այս ծրագիրն իրականացնելու գործն այնքան ալ դիւրին չէր. ո՛չ մէկ Հայ պիտի ուզէր կամովին թողուլ իր օճախն և հեռանալ : Արդ՝ «քաղաքակիրթ» Եւրոպայի աչքին առջեւ տեղի ունեցան այն ստակալի կոտորածները, որոնք յիշուցանցին Չարմաղանի և Լէնկթիմուրի օրերը... : Եւրոպական պետութիւններն անամօթարար լուռ հանդիսատես եղան 1895-էն ի վեր թէ՛ Կ. Պոլսի և թէ՛ մանաւանդ Հայաստանի մէջ կատարուած արիւնհեղութիւններուն. և այն պետութիւններէն ո՛չ մէկը կասեցուց տարիներէ ի վեր հոսող անմեղ արիւնը : Պանուեցաւ նոյն իսկ «քրիստոնէայ» պետութիւն մը, որ իր թաթարական ծաղումը

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

ցոյց տալու համար մի՛ և նոյն դիւտյին ծրագիրը մշակեց. — ջնջել Հայերը, և տղատ կերպով զրաւել անոնց պապենական հոգերը : Եւ սկսան Կովկասի կոտորածները : Բայց Հայերն ինչպէս Զէյթունի յաղթական ապստամբութիւնով ցոյց տուին իրենց ցեղին անպարտելի ուժը, Կովկասի մէջ ալ լաւ դատ մը տուին թաթարական վոհմակներու :

Հարցարան. — 85. Ի՞նչպէս ստեղծուեցան Հայ Յեղափոխական մարմինները : — 86. Ի՞նչ ըրին այս Մարմինները : — Ի՞նչ պատճառով սկսան հայկական կոտորածները : Ի՞նչ դիրք բռնեցին եւրոպական պետութիւնները : Հայերն ի՞նչպէս ցոյց տուին իրենց ուժը :

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՏՊՈՒԱԾ ԳՈՐԾԵՐՆ ԵՆ

آثوری و کلدانیلره مخصوص خط میخی حقهده معلومات مجمله

۱۳۱۲

2. Յաւելուած և քննութիւն «Յուդայիկն աստղական կամ հայկական բեւեռածեւ արձանագրութեանց» (Հիւլեանայ) : Վենետիկ 1896 : 5 զրշ .

3. Տոսպական բեւեռածեւ արձանագրութիւն Մանաղիկերտի : Վենետիկ 1897 : 5 զրշ .

4. Note on the Van Inscriptions. London 1897.

5. Ա. Համմատական հետազոտութիւն մեր Յարալիզայ և Բարեւաղայ Մերովդաքի : Բ. Տեղեկութիւն Վանայ արձանագրութեանց վրայ : Վենետիկ 1898 : 3 զրշ .

6. Պսակ մը Փրիդրիխ Միւլլերի գերեզմանին վրայ : Վենետիկ 1898 : 3 զրշ .

7. A propos des deux sceaux hétéens. London 1898.

8. Un nouvelle inscription arméniaque ou vanique. Paris 1898-9.

9. Une nouvelle inscription byzantine. 1898-9.

10. Բանասէր . 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907 (մինչև Թ . տարւոյ վերջը) 750 զրշ .

11. La stèle de Zouarthnotz. Paris 1901.

12. Զուարթնոյ եկեղեցւոյ բեւեռածեւ արձանագրութիւնն : Բարիդ 1901 : 5 զրշ .

13. Le droit arménien depuis l'origine jusqu'à nos jours. Macon 1901. 10 զրշ .

14. Զինուորական օրէնք Ներսիսի Լամբրոնացւոյ : Բարիդ 1902 : 6 զրշ .

15. Օրուան մը մէջ լուսանկարիչ ՐԱԽԼ, առանց ուսուցչի: Բարիդ 1904: 3 զրշ.
16. Անիի յիշատակ (ալպօմ Անիի աւերակներու, 24 պատկերով ու Անիի յատակագիծով), Բարիդ 1904. 10 զրշ.
17. Procez verbal de Monsieur d'Argenson etc. Paris 1906. 5 զրշ.
18. Քողաքային օրէնք Ներսիսի Լամբրոնացոյ, ըստ Կոստանդնուսի, Թէոդոսի և Լիւսնի թագաւորաց Հռովմայեցոց. Բարիդ, 1907 12 զրշ.
19. Jacques II, roi d'Aragon, et Oschin, roi de la Petite Arménie, (1319—1320). Paris 1908 12 զրշ.
20. Լեւոն Ե. վերջին թագաւոր Հայոց. Բարիդ 47.50
21. Դամբարան Լեւոնի Ե. (ընտիր թղթի վրայ) 10.—
» » » հասարակ » » 5.—
22. Նոր դատադիրք Հայոց Պատմութեան (Ա. Խարի) 5.—
23. Հին Հայաստանի քարաքանդակներ (Լաթի վրայ) 2.50

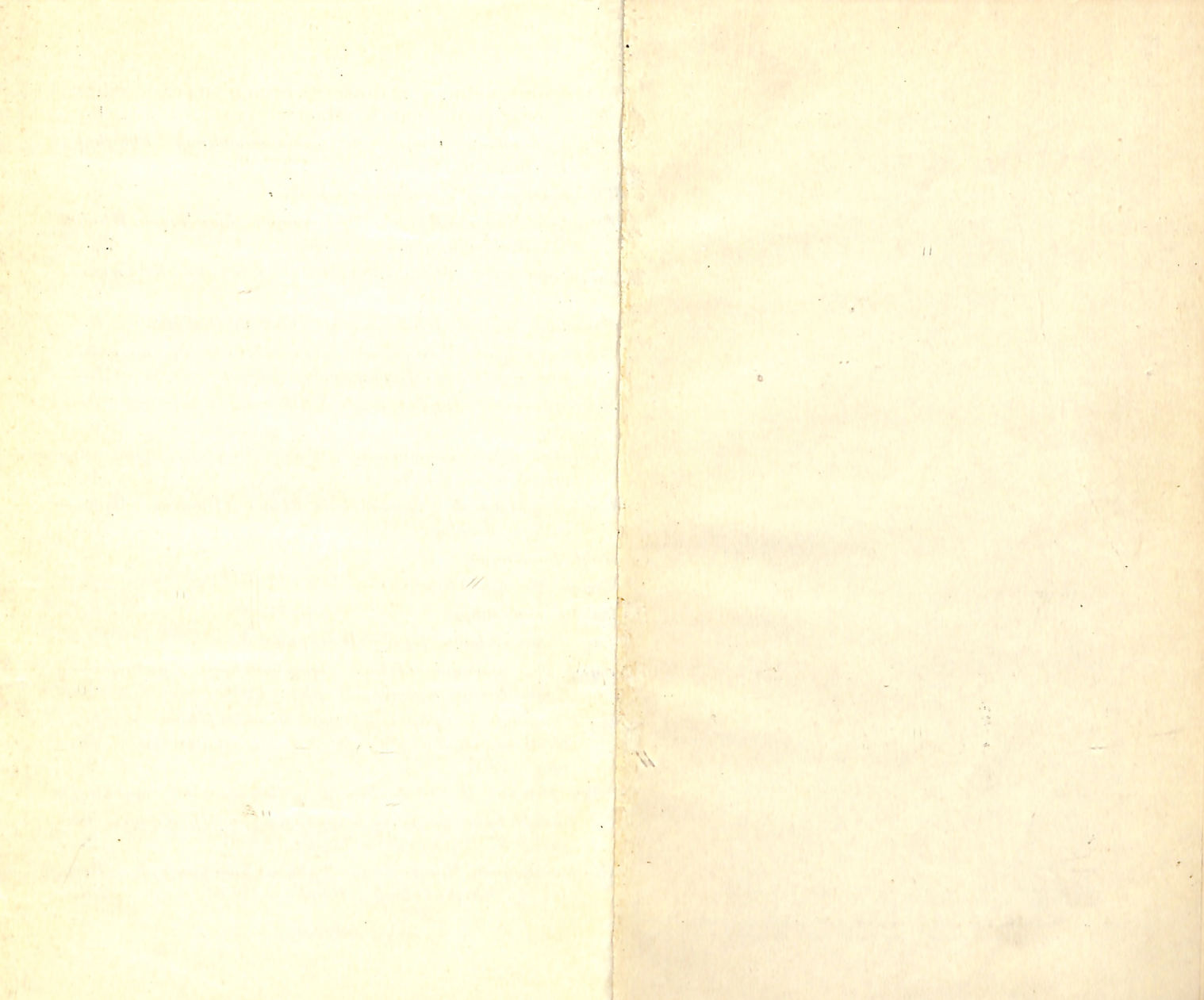
ՄՕՏԵՐՍ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԵՆ՝

- Նոր դատադիրք Հայոց Պատմութեան Բ. և Գ. տարի:
» » Օսմանեան » Ա. Բ. և Գ. »
» » Ընդհանուր Ազգաց Պատմութեան Ա. Բ. և Գ. տարի:
Առձեռն Բառարան Հայերէն աշխարհիկ լեզուէ Ֆրանսերէն:
Essai sur l'Histoire de la Littérature Ottomane.
Արաքսի աւազանը (մանկավարժական աշխարհացոյց Հայաստանի):

ՇԵՂԻՆԱԿԻՆ ՇՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ԵՆ՝

- Note sur la conjugaison arménienne, par A. Meillet. 6 զրշ.

- Notes sur quelques manuscrits arméniens avec reliure à inscription, par F. Macler 6.—
- Քաղկեդոնական Ժողով և Հայաստանեայց եկեղեցի, (Սուքիաս Վ. Պարոնեան), 1902 Բարիդ 13.—
- Մի կարծիք հայ նախարարների մասին 8.—
- Քննական Պատմութիւն 19րդ դարու Հայ Դպրութեան, (Մ. Յովհաննէսեան), Բարիդ 25.—
- Բաղդատական Քերականութեան ծաղումը և օգուտները 6.—
- Քննական Պատմութիւն Հայոց (Սիւնակ Բանասէր) 6.—
- Քեառայիք կամ Մուշուսի կոչարութեան մը պատմութիւնը, (Յ. Վ. Յակոբեան), Բարիդ 15.—
- Ջան-գիւլում (Ժողովեց Հայի Տ. Ասուրաւսուրեան), Բարիդ, 1903 6.—
- Վերածնութիւն Հայաստանի, 1904, Բարիդ, (գրեց ոռու պատմաբան Վ. Պոսո) 4.—
- Անիի կործանումը, պատմական վէպ, (Բագրուս Այվազեան), Բարիդ, 1905 10.—
- Ոսկի խարազան 6.—
- Հայոց հին կրօնները 12.—
- Իրանի հերոսները 8.—
- Հայ վաճառականութիւնը Ռուսիայում 12.—
- Ազգի մը պահպանութեան պայմանները, բանախօսեց Տօք. Տադաւարեան, Բարիդ, 1906 6.—
- Ս. Մեհարպի և գրեթէ զիւրի պատմութեան ազգիւրներն ու անոնց քննութիւնը, (Հ. Աճառեան), Բարիդ, 1907 12.—
- 1896 թուին Ս. Էջմիածնում գտնուած հին պղնձեղէն ամաններու յուշակը և արձանագրութիւնները. (Գալուս Տ. Մկրտչեան). Բարիդ, 1906 12.—
- Յիշատակարան Պատմական Գրիգոր Պատրիարքի, (Բաք. Ծ. Վ. Կիւլեհեան), Բարիդ, 1906 25.—

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0245990

ԳՐԱՏՈՒՆ Պ. ՊԱԼԵՆՑ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յ. Գազանձեան.—Աշխարհաբար Քերականութիւն (Տարական դասընթացք) 4 դր.

» Աշխարհաբար Քերականութիւն (Միջին դասընթացք) 6 դր.

LE FRANÇAIS.—Cours complet pour l'enseignement direct de la langue française. Première partie 3 դր.

» II partie 5 դր.

G. ZOBU.—Correspondance et terminologie commerciales. Français-Turc 20 դր.

ՄԱՍԼՈՅ ՏԱԿ

Յ. Գազանձեան.—Աշխարհաբար Քերականութիւն (Բարձրագոյն)

LE FRANÇAIS.—III partie

Կ. Բաադադեան.—Ազգ. Պատմութիւն (Միջին)

» Essai sur l'Histoire de la Littérature Ottomane

Մ. Նուպարեան.—Առձեռն Ֆրանս-Հայ բառարան

ԳԻՆ 5 ՂՐՇ.

ՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ
Զարմաբճըլար Յակոբեան Խան